

TAFOFIEL 55

ISSN 2593-3639

1. LENTE OP DE BEGRAAFPLAATS - LAKEN.....	2
2. LEDENUITSTAP 2022.....	3
3. RABBITHOLE.....	4
3. HET VORSTELIJK VERLEDEN VAN DE VOORMALIGE PAROCHIEKERK ONZE-LIEVE-VROUW VAN LAKEN.....	5
4. VOORMALIGE KERK VAN O.-L.-VROUW-VAN-LAKEN: AFBRAAK EN RESTAURATIE.....	27
6. COLLECTIESTUK IN DE KIJKER.....	42
7. BLOEMLEZING UIT DE PERS.....	43

EPITAAF VZW KRIJGT DE STEUN VAN :

VOORWOORD

Maak alvast plaats op jullie harde schijf of vervang alvast de inktpatronen in jullie printers voor deze 45 pagina's dikke Tafofiel die weer bol staat met interessante bijdragen over het reilen en zeilen op en naast het kerkhof van Laken... met dat laatste bedoelen we uiteraard het Atelier en de Woning Salu!

Neem alvast ook jullie agenda bij de hand. Voor het eerst – het is dan ook de eerste editie – nemen we deel aan de 'Lente op de Begraafplaats'. Die zal doorgaan op zaterdag 21 en zondag 22 mei. Een uit Frankrijk overgewaaid evenement. Op 28 augustus zal onze ledendag traditioneel doorgaan in Walloonië waar we funeraire schoonheid kunnen bewonderen in de streek van Marche-en-Famenne.

Ook jeugdig kunstenaarsgeweld gaan we niet uit de weg met een heel bijzondere tekening van Adèle Kaïdi gekoppeld aan mijmeringen en overpeinzingen naar aanleiding van een ontmoeting met een kat op de begraafplaats van Brussel.

De voormalige Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken – waar vandaag nog slechts het koor van rechtstaat – en wat het kerkhof van Laken nog steeds tot een kerkhof maakt, het enige nog in het Brusselse Gewest – staat centraal in dit nummer met drie bijdragen. Huidig bestuurslid Frederik Tinck overloopt rijkelijk met afbeeldingen gestoffeerd de opmerkelijke vorstelijke geschiedenis van dit Gotische bouwwerk, oud-bestuurslid Lode De Clercq overloopt de lotgevallen van deze kerk naar aanleiding van de restauratie van het exterieur van het nog overgebleven koor en tenslotte wijdt bestuurslid en oud-voorzitter Linda Van Santvoort in een nieuwe vaste rubriek een korte blik op een potloodtekening uit de Epitaafcollectie waarop het voormalige koor (met toren!) centraal staat.

Tot slot volgt de traditionele bloemlezing uit de pers, samengesteld door oud-bestuurslid Pierre Brewee. Met deze turf wens ik jullie ontzettend veel en een leerrijk leesplezier!

Tom Verhofstadt

De stad Brussel pakt uit met een nieuw initiatief: Lente op de begraafplaatsen – dat zal doorgaan in de maand mei. Het idee is eigenlijk overgewaaid uit Frankrijk waar men al aan de 7de editie toe is.

Het initiatief overlapt met een ander event op Europees niveau waaraan Epitaaf in de voorbije jaren deelnam nl. de “Week of Discovering European Cemeteries” - bij ons publiek beter gekend als “**Week van de begraafplaatsen**” op initiatief van ASCE. Nog niet zo heel lang geleden lag de coördinatie van die kalender van de week bij een samenwerking tussen Epitaaf vzw en Grafzerkje. In 2019 werd de coördinatie overgenomen door HERITA.

De pandemie heeft echter roet in het eten gooid waardoor dergelijke events in 2020 en 2021 ofwel werden afgelast of alleszins in mineur zijn doorgedaan. Rond die week van de begraafplaatsen is het nu opvallend stil, zelfs op de site van ASCE is er voor 2022 geen programma. In Gent houden ze vol en wordt de week van de begraafplaatsen gehouden van 28 mei tot 5 juni. De klemtoon wordt er gelegd op groen op de begraafplaats.

Het programma kan u hier consulteren:

<https://stad.gent/nl/groen-milieu/nieuws-evenementen/week-van-de-begraafplaatsen-28-mei-tot-en-met-5-juni-2022>

Voor Epitaaf vzw ligt deze ‘lente op de begraafplaatsen’ in het verlengde van die eerdere initiatieven en vermits de focus op Brussel ligt en Laken in de picture staat mogen wij hier niet bij ontbreken.

Het programma kreeg vorm op initiatief van de cel publiekswerking en is een samenwerking van verschillende partners (Epitaaf vzw, Laeken Découverte, Willemsfonds & SpeakEasy Spoken Word BXL, Oxalis). Voor het volledige programma verwijzen wij graag naar de website:

<https://www.brussel.be/lente-begraafplaatsen?ga=2.127076494.242749393.1651320523->

[1743785266.1651320523](https://www.brussel.be/lente-begraafplaatsen?ga=2.127076494.242749393.1651320523-)

Het aandeel van Epitaaf in het programma:

21-22 mei: 10u-17u. Atelier Ernest Salu

Vrij bezoek aan het voormalig funerair atelier Ernest Salu. Uitzonderlijke opening en aanwezigheid van gidsen.

Zaterdag 21 mei: **14u00.** Gegidste wandeling 'Ontdekking van de graf galerijen' met Epitaaf (duur: 1u15)

Zondag 22 mei: **11u30.** Gegidste wandeling 'Ontdekking van de graf galerijen' met Epitaaf (duur: 1u15)

Reserveren verplicht vóór 20 mei 2022 om 12u. Per e-mail, met vermelding van de activiteit:

publiekswerking@brucity.be

21-22 mai 10h-17h: Atelier Ernest Salu

Visite libre de l'ancien atelier funéraire d'Ernest Salu. Ouverture exceptionnelle et guides à votre disposition.

Samedi 21 mai : **13h & 15h.** Balade guidée "À la découverte des galeries funéraires" par Epitaaf (durée : 1h15)
Dimanche 22 mai : **11h & 12h.** Balade guidée "À la découverte des galeries funéraires" par Epitaaf (durée : 1h15)

Réservations obligatoires avant le 20 mai 2022 à 12h.
Par mail en mentionnant l'activité :

servicedespublics@brucity.be

Op de laatste zondag van de zomervakantie neemt kunsthistorica Bénédicte Verschaeren begraafplaatsexperte en al vele jaren toegewijd lid van Epitaaf vzw, ons op sleeptouw in haar biotoop: De streek van Marche-en-Famenne in Belgisch Luxemburg.

We spreken af om 10u20 aan het station van **Marloie**. Er vertrekt een trein in Brussel-Zuid om 08u32, aankomst 10u21. Wie met het openbaar vervoer aankomt, kan hier instappen in een auto van andere leden voor het verdere verloop van de dag.

We beginnen onze uitstap met een rondleiding op de twee aanééngrenzende begraafplaatsen van **Marche**. Het oudste met de bijnaam “Les Pestiférés” of de geplaagden, dateert van de 19e eeuw en werd in 2019 samen met de Onze-Lieve Vrouwkapel beschermd door het Waals gewest. De andere rustplaats is een ontwerp van de wereldberoemde tuinarchitect René Péchère die honderden tuinen ontwierp, waaronder enkele koninklijke kasteeltuinen, het park van de Expo '58 en prominente Brusselse tuinen zoals dat van de Kunstberg, de Kruidtuin en het Rijksadministratief centrum. Bénédicte schreef een uitgebreid artikel over deze modernistische begraafplaats uit de jaren 1950 in onze Tafofiel nr 38 van augustus 2017.¹

Rond 12u30 gaan we pizza eten op de Place Albert in Marche, daarna rijden we naar het dorp met de illustere naam “**Humain**”, dat beroemd is om zijn roze marmer dat onder andere werd gebruikt voor de heropbouw van de Sint Martinuskerk door architect Victor Sarlet in 1959, nadat de kerk volledig was verwoest tijdens het Ardennenoffensief. We bezoeken er de kerk en het bijhorend kerkhof, dat onlangs volledig werd heraangelegd volgens de regels van het decreet van december 2009. Schalies, blauwe steen en gietijzeren kruisen bepalen het karakter van deze rustplaats.

Hopelijk hebben we dan nog tijd genoeg over om door te rijden naar de kleine maar interessante begraafplaats net buiten het dorp van **Lignièrès**. Hier rijden we net de Ardennen binnen en dat is duidelijk te merken in de manier waarop de begraafplaats werd aangelegd. Andere regio, andere gewoontes, het verschil met Humain en Marche is frappant.

We sluiten af met een drankje en nemen de trein

van 17u39 of 18u39, opnieuw vanuit Marloie.

De gidsbeurten zijn voornamelijk in het Frans. De deelname is gratis voor leden van Epitaaf vzw. Een jaarlijks lidmaatschap kost 25€.

Inschrijvingen graag vóór 15 augustus via mail info@epitaaf.org, met vermelding welk vervoermiddel u zal gebruiken, of u een plaatsje in een auto wenst of hoeveel plaatsen u beschikbaar hebt in uw wagen. Wij maken dan de puzzel en communiceren de definitieve afspraaktijden & -plaatsen aan alle deelnemers een paar dagen voor vertrek.

Afspraak op 28 augustus – we hopen jullie talrijk te mogen begroeten!

Foto's : Bénédicte Verschaeren

1. <http://www.epitaaf.org/wp-content/uploads/2017/09/Tafofiel-038.pdf>

3. RABBITHOLE

Geschreven en getekend door **ADÈLE KAÏDI**, laatstejaars kunsthumaniora Beeldende Kunsten St Lukas Brussel. Beide zijn geïnspireerd op een kat die ze ontmoette tijdens een wandeling op de begraafplaats van Brussel.

Alice was beginning to grow tired of all the walking through the cemetery with her sister. Although she loved to look at all the pictures on the stone graves while making up compelling stories about the lives of the dead, her feet could not match the speed of her mind, and they also started to hurt quite badly. Not even the bright blue sky, shed by clouds, could offer her any consolation.

With a big sigh nearest bench, by. Suddenly, and moping she caught a moving nearby. as the cemetery quiet place. Alice ward off the beathe movement white spotted cat, grass. Once the enough for Alice how it seemed as it was an odd good-natured,

A couple minutes decided it had making her way To Alice's surpris around in her waiting for her, follow it. Of up this offer, always tell her are, and surely the cat, so she got went after it.

As the two of them strolled down the garden, passing by beautiful, enchanting tombs, Alice thought of how pleased she was to have made a new friend. The cat came to a halt near an old, overgrown grave. The grave seemed to be very old, its surface covered by moss and ruptured by dandelions, and it had all sorts of cracks and gaps in it. One crack was so big, it looked like an entrance for very small people. Or for cats, thought Alice to herself, as she saw her new friend venture into it. Alice was a very curious girl, so immediately she went after the cat and entered the hole, never once considering how in the world she was to get out again. Before she knew it, she was swallowed by the darkness, and found herself falling down, down, down, into something that strongly resembled a bottomless rabbit hole.

quite badly. Not even the embroidered and embelli-could offer her any con-

Alice went to sit on the letting her sister pass her while she was sulking about how sleepy she was, glimpse of something it was rather remarkable, was a very static and stretched her hand out to ming sun, and realised came from a black and wading through the tall cat had come close to inspect it, she noticed if the cat was grinning. sight, but the cat looked and she went on to pet it.

passed before the animal been enough and started across the grass again. se, the cat turned its head direction, as if it was silently telling her to course Alice couldn't pass because her mother would how important manners she didnt want to offend up from the bench and

2. HET VORSTELIJK VERLEDEN VAN DE VOORMALIGE PAROCHIEKERK ONZE-LIEVE-VROUW VAN LAKEN

FREDERIK TINCK

Afb. 1 Joseph François, Eglise de Laeken, 1813, tekening (© KBR)

Meer dan één parallel tussen twee vorstinnen

Het monumentale Pro Patria op het Martelaarsplein in Brussel is een eerbetoon aan de gesneuvelden tijdens de gewapende opstand in september 1830 tegen Willem van Oranje (1772-1843). De afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden van het Koninkrijk der Nederlanden is een feit. In de zomer van 1831 legt Leopold I (1790-1865) de eed af als vorst van de jonge staat en huwt een jaar later met Louise-Marie van Orléans (1812-1850)¹, dochter van de Franse koning Louis-Philippe (1773-1850).

Ondanks een gezondheidskuur in Oostende zal de koningin niet meer herstellen van tuberculose. De jonge vrouw overlijdt in 1850. Het wekte niet weinig verbazing dat ze bij testament te kennen gaf te willen begraven worden in het bescheiden parochiekerkje van Laken. Daarmee legt ze de pracht en praal naast zich neer van een teraardebestelling in de Chapelle royale Saint-Louis, de grafkapel van de familie d'Orléans in Dreux. Evenmin opteert ze voor de prestigieuze Sint-Jacob-op-Koudenberg in Brussel waar Leopold I op de portaaltrappen nog zijn eed had afgelegd.² De keuze van de zeer gelovige Louise-Marie voor het gotisch kerkje is ingegeven door haar uitgesproken devotie voor Maria. Op wandelafstand van het Koninklijk Paleis van Laken is het Onze-Lieve-

Vrouwekerkje vlot bereikbaar voor de vorstin. De kerk was sinds eeuwen een druk bezochte bedevaartsplaats door de aanwezigheid van een Maria-beeldje waaraan geneeskundige krachten werden toegekend. Enigszins paradoxaal ligt haar keuze aan de basis van de teloorgang van de parochiekerk. Leopold I beslist om in de nabijheid van het kerkhof een nieuwe en imposante kerk te laten bouwen. Rond de eeuwwisseling blijft er van de oude kerk nog slechts het koorgedeelte overeind.³ (afb. 1)

Het is nog moeilijk te achterhalen of Louise-Marie op de hoogte was dat gebeurtenissen uit de zeventiende eeuw opvallend veel gelijkenissen vertonen met haar eigen levensloop. Net als zij wordt Isabella van Spanje (1566-1633), eveneens een koningsdochter, door haar huwelijk met Albrecht van Oostenrijk (1559-1621) de nieuwe vorstin van de Nederlanden. Haar vader, de Spaanse koning Filips II (1527-1598), schenkt haar in 1598 de regio als bruidsschat. Deze schenking wordt hetzelfde jaar vastgelegd in de Akte van Afstand. Hieraan zijn echter een aantal voorwaarden verbonden waaronder het bewaren van het katholicisme en een beleidsvoering in lijn met Spanje. Het uiteindelijke streefdoel is een autonome Habsburgse staat te creëren onder voorwaarde echter van een opvolger. Niettegenstaande de intrinsieke rijkdom van de regio betreft het de facto echter enkel de Zuidelijke Nederlanden - een grondgebied dat grotendeels vergelijkbaar is met het België van Louise-Marie.⁴ Het diepgelovige echtpaar Albrecht en Isabella slagen er echter niet in de Reformatie in het Noorden een halt toe te roepen, maar weten wel een periode van relatieve vrede te bewerkstelligen tussen 1609 en 1621, bekend als het Twaalfjarig Bestand.⁵ Net als Louise-Marie regeert de Infante Isabella over een recent ontstane staatsstructuur in een politiek woelige periode van opstanden en conflicten. Hierin neemt de Contra-reformatie in het Zuiden een vooraanstaande rol. Kosten noch moeite worden gespaard om het katholieke geloof te propageren in een soevereine staat. (afb. 2)

Afb. 2. Peter Paul Rubens, Isabella met haar patroonheilige Elisabeth van Thüringen in gebed voor Maria, rechterluik van de Triptiek van de heilige Ildefonsus van Toledo, 1630/32, olieverf op paneel (© KHM Wenen; tot in 1777 in de kapel van de Broederschap van de H. Ildefonsus in de kerk van Sint-Jacob-op-de Coudenberg)

Het contrareformatorisch programma van Albrecht en Isabella

De katholieke landvoogden laten geen gelegenheid onbenut om de band met de Kerk te onderlijnen en te etaleren. De lijst van verwezenlijkingen binnen dit katholiek reformatorisch programma is indrukwekkend. Nieuwe kerken en abdijen worden opgericht, bestaande worden financieel geholpen. Kerkelijke plechtigheden, bedevaarten en processies worden onder grote publieke belangstelling ingericht. De aartshertogen beklemtonen hun geloof in de transsubstantiatie tijdens tal van eucharistievieringen in druk bijgewoonde kerkdiensten. Spraakmakend is de jaarlijkse processie door de straten van Brussel met het relik van het Allerheiligste Sacrament van Mirakel. De stoet vertrok aan de Sint-Michel en Sint-Goedelekerk onder grote publieke belangstelling en in aanwezigheid van het politieke kruim en van de kerkelijke overheden.⁶

Naast vieringen van tal van heiligen neemt tijdens deze campagnes de verering voor Onze-Lieve-Vrouw een prominente plaats in. Als bemiddelaarster tussen het aardse en het goddelijke wordt voor haar een rol weggelegd die past in het religieus-politieke discours van de Zuidelijke Nederlanden als nieuwe entiteit. Hierbij wordt een vuist gemaakt tegen het iconoclasm van de Reformatie dat zich verzet tegen verering van religieuze afbeeldingen, ook tegen beeltenissen van Maria. Onder impuls van de aartshertogen wordt in de liturgische kalender van het Paleis aan den Koudenberg Maria niet minder dan zeven keer gevierd: als Onbevleete Ontvangenis op 8 december, Lichtmis op 2 februari, Maria-Boodschap op 25 maart, Onze-Lieve-Vrouw Visitatie op 2 juli, Mariaten-Hemel-Opneming op 15 augustus, Maria-Geboorte op 8 september en Onze-Lieve-Vrouw Presentatie op 21 november. Maar deze Mariaverering blijft niet beperkt tot de hoofdstad. Omstreeks 8 september neemt het vorstenpaar jaarlijks deel aan een processie te Halle, ter ere van de vermeende geboortedag van Maria. In de Sint-Martinuskerk wordt een laatmiddeleeuwse *sedes sapientiae* bewaard. Het is een deels houten en gipsen beeld van een zittende Maria van het type *virgo lactans*. Albrecht en Isabella hadden reeds aan de vooravond van hun intrede te Brussel het bedevaartsoord bezocht.⁷

Urbanisatieprojecten en een uitgebreid architecturaal programma maken deel uit van de politieke en katholieke propaganda van de aartshertogen. Het magnum opus is de bouw van de vroegbarokke kerk van Onze-Lieve-Vrouw te Scherpenheuvel. *Architect et ingénieur des archiducs*, Wenceslas

Cobergher (1557-1634) ontwerpt een koepelkerk op een grondplan van een zevenpuntige ster, verwijzend naar de zeven vreugden en zeven smarten van Maria. Tijdens de uitbundige vieringen bij het begin van het Twaalfjarig Bestand in 1609 vindt de eerstesteenlegging plaats. Bij de inwijding van de kerk in 1627 overlaadt Isabella het altaar met goud en juwelen. Dit voorbeeld wordt gretig gevolgd door hovelingen en door pelgrims in het vooruitzicht van een volle aflat.⁸ Het door Albrecht en Isabella's vaakst bezochte bedevaartsoord is echter dat van Laken.

Afb. 3. Het dertiende-eeuwse Sedes Sapientiae van Laken, Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken. Heden is een gewijzigd beeld bewaard in de nieuwe Onze-Lieve-Vrouwekerk

Uit: Brabantsche Folklore 1, nr. 4 (1922): 80.

Het miraculeus beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Laken

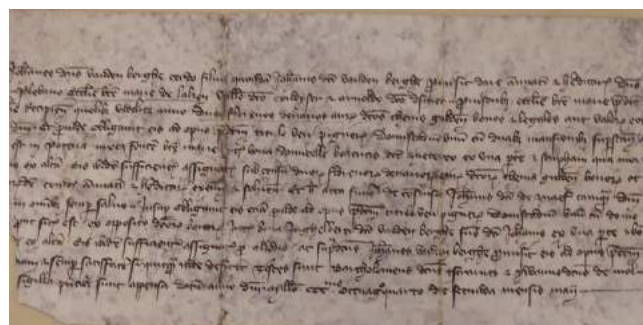
Alhoewel de site in Scherpenheuvel in grandeur het parochiekerkje van Laken ver overtreft, is dit bescheiden kerkje de favoriet van Isabella. De kerk bewaart een twaalfde-eeuws Mariabeeldje in eikenhout. Het stelt een gekroonde Maria voor, met in haar rechterhand een scepter, en is gezeten op een troon. Ze vertrappelt een draak onder haar voeten, een allegorie voor kwaad. Op haar schoot zit het kindje Jezus die, net zoals zijn moeder, ons frontaal aankijkt. Hij houdt een vogel in zijn hand. Dit Mariabeeld, van het type *sedes sapientiae* of 'zetel der wijsheid', is een populaire voorstelling in het Europa van de middeleeuwen.⁹ (afb. 3)

De oorsprong van de Onze-Lieve-Vrouwekerk is niet eenduidig gedocumenteerd. Het aantal legendes en mirakelverhalen overtreft verreweg het bronnenmateriaal. Aannemelijk is dat paus Leo III (? – 816), die in 803 of 804 Karel de Grote (748-814) vergezelde tijdens zijn reis in de regio, de aanzet heeft gegeven tot de bouw van een oratorium. Mede door de miraculeuze genezing van een aantal pestlijders in 944 wordt het bedehuis al vlug te klein om het groeiend aantal pelgrims op te vangen. Omstreeks die tijd zou Guido van Anderlecht (ca/ 950 - 1012) koster zijn geweest van het kerkje. Na een aantal mirakelen, die plaatsvinden na zijn dood, wordt hij in 1112 heilig verklaard. Zijn populariteit trekt menig bedevaarder naar de crypte van de kapittelkerk in Anderlecht, maar ook naar de Lakense bidplaats. Door de toenemende volkstoeloop is omstreeks 1275 de bouw van een grotere kerk aan de orde. Een nieuw mirakel dringt zich op:

*'Meermaals vonden de metselaars, 's ochtends bij de hervatting van de bouw, de pas opgerichte muren tot drie maal toe afgebroken terug. Ze besloten de vermeende vanden 's nachts te betrappen. In een fel licht verscheen echter Maria, vergezeld van de heilige Barbara en Catharina. Waar ze keek stortten de muren in. Maria gaf met een asgraauwe draad aan, die ze bij zich had, hoe het grondplan er moest uitzien.'*¹⁰

Daardoor zou het koor niet, zoals gebruikelijk naar het Oosten zijn gericht, maar naar het Zuiden, richting de hoofdstad die het beschermt. Opnieuw zorgt dit mirakel voor een groeiende belangstelling voor de Lakense kerk en zijn Madonna. Al vlug stromen devote en nieuwsgierige pelgrims toe, worden er processies georganiseerd en verrijkt de parochie zich door de vele donaties.¹¹ (afb. 4)

De Marialegende van Laken waarin een draad een

Afb. 4. Fragment met de donatie van twee florijnen aan de kerk van Laken, 2 mei 1384 (RA Vorst, Archives ecclésiastiques du Brabant-Inventaire de la paroisse Notre-Dame à Laeken, inv. nr. 35331; foto: auteur).

rol speelt bij de bouw van een kerk is niet uniek. Ook in de legendes van de Onze-Lieve-Vrouw van Alseberg, van Lombeek en van Werchter handelt Maria een draad om de locatie of de afmetingen van het koor of van de volledige kerk aan te geven. De asgrijs draad in Laken wordt later een blinkende gouden keten. Het is echter uitzonderlijk dat voor het Lakens mirakel een grijze draad is gekozen. Meestal wordt rood als kleur gekozen, zoals in Alseberg en Werchter. Rood staat symbolisch voor bescherming. In 1633 werd de draad uit de Lakense kerk gestolen. De dader wordt echter gevat en wijst de plaats aan waar hij de relik had verborgen in de bossen van Asse. Het verhaal wil dat na meer dan twintig jaar de draad ongeschonden wordt opgegraven. De dief wordt voor de kerk gezeseld, zijn rechterhand verbrand en vervolgens gevierendeeld op de Brusselse Grote Markt.¹² (afb.5 en 6)

Boven afb. 5. *Maria met de draad, vergezeld door de Heiligen Catharina en Barbara,*

Onder afb. 6 .De miraculeuze draad in een reliekschrijn en de kerk van Laken,

Gravures Uit: Quentin Hennin, *Oorsprongh van de kerkcke van Laken*, 1694

Door de talrijke giften van welstellende gelovigen en pelgrims is de parochie van Laken niet onbemiddeld. De Lakense parochie was sinds 1117 toegevoegd, aan de Abdij van Nijvel door de bisschop van Kamerrijk, Buchard van Aken (?-1130). Vanaf 1152 echter verwerven de monniken van de Abdij van Afflighem belangrijke eigendommen in de regio, waaronder het domein van Osseghem en de kerk van Laken. Kort na het overlijden van Isabella, in 1638, wijst de aartsbisschop van Mechelen, Jacobus Boonen (1573-1655), in zijn hoedanigheid van Abt van Afflighem, de goederen toe aan de Oratorianen.¹³

Het geliefd, maar geteisterd, middeleeuws kerkje van Onze-Lieve-Vrouw

In het plan van het kerkhof van Laken is het latijns kruis van de voormalige Onze-Lieve-Vrouwekerk nog leesbaar. Iconografische documenten en beschrijvingen laten toe om de inmiddels grotendeels afgebroken parochiekerk te reconstrueren. Aan de elegant gotische constructie was de meeste zorg besteed. Het zuidelijk gericht koor beslaat twee traveeën en één beuk die eindigt op een vijfzijdige apsis. Het schip bestond uit drie beuken van vijf traveeën en had twee asymmetrische transeptarmen. De middenbeuk, reikte niet veel hoger dan de zijbeuken, waardoor de lessenaarsdaken van de zijbeuken nagenoeg onmiddellijk aansloten aan de goten van het lessenaarsdak van de middenbeuk. Daardoor was de lichtinval in de kerk minimaal door het ontbreken van een bovenlicht. Lichtinval werd verzekerd door de raampartijen in het koor en in de voorgevel. Op de kruising van het schip en de transepten stond een gedrongen vierzijdige vieringtoren. In het verlengde van de oostelijke transeptarm, bestaande uit één travee, was in 1438 de Sint-Barbarakapel gebouwd. In deze laatgotische kapel werden de relikwieën van deze populaire heilige bewaard. Deze langgerekte kapel bestond uit één beuk van drie traveeën, afgesloten door een driezijdige apsis met hoge lancetvormige vensters. Naast de noordelijk gerichte hoofdingang was er tevens een ingang via een gebouwtje in het oksel tussen de kapel en de kerk. In de hoek tussen dit inkomportaal en de kerk zat de traptoren. Tussen het koor en de kapel was een sacristie gebouwd met versierde stucplafonds. Ze verving een vroeger middeleeuws gebouwtje. In de periode tussen 1879 en 1901 werd de oude gotische kerk nagenoeg volledig gesloopt. Haar rol als parochiekerk met de koninklijke crypte van Louise-Marie en Leopold I is dan uitgespeeld. Enkel het koor wordt gered en in 1894 gerestaureerd naar de plannen van

architect August Van Assche (1826-1907). Het is tijdens deze afbraak dat Ernest Salu de witmarmere grafplaten van Louise-Marie en Leopold I verworft. Mogelijks recupereert hij dan eveneens een fragment van een vroeg-gotisch kapiteel in steen. Zowel de grafplaten als het kapiteel worden bewaard in de wintertuin van het atelier. De middeleeuwse muurschilderingen die tijdens deze restauratie werden blootgelegd zijn in 1900 gereconstrueerd door Léon Bressers (1863-1947).¹⁴ (afb 7)

Afb. 7. Anoniem, Kapiteel, 13de eeuw, collectie Epitaaaf, fonds E. Salu (foto: auteur)

Hoe de laat-dertiende-eeuwse kerk eruit zag toen Isabella van Spanje in het najaar van 1598 in Brussel toekwam is nog moeilijk in detail te reconstrueren. De Infante laat immers de kerk reeds in 1601 grondig herstellen. Dit was geen overbodige luxe. Tijdens de godsdiensttroebelen had het protestants Brussels garnizoen de kerk in 1581 deels vernield zodat ze geen dienst kon doen als uitkijkpost voor de katholieke troepen. Na de kerk te hebben geplunderd en beroofd van zijn kunstschaten werd het koor ingericht als hooizolder. Latere vernielingen door de calvinisten in de jaren zeventig en tachtig waren aanzienlijk groter dan die van de beeldenstorm in 1566. In opdracht van de aarts-hertogen wordt zowel het kerkgebouw als het interieur hersteld en verfraaid. De zwaar beschadigde

transeptarmen worden hersteld, maar ook het dak van het koor. Een dendrologische studie naar het dakgebinte van het koor, uitgevoerd in 2010, toont aan dat het gebruikte hout afkomstig is van bomen geveld tussen 1579 en 1597. Daarnaast wijzen de gebruikte technieken naar toepassingen gangbaar vanaf het einde van de zestiende eeuw. Een paar jaar later, in 1605, wordt de Sint-Barbarakapel hersteld.¹⁶

Maar ook aan het herstel van het interieur worden kosten noch moeite gespaard. De Mechelse aartsbisschop Matthias Hovius (1542-1620), protagonist van de contrareformatie ten tijde van de aartsherzogen, wijdt in 1601 de altaren van de herstelde kerk aan Maria en de Heilige Drievuldigheid, en aan de heiligen Anna, Nikolaas, Guido en Barbara. Voor het altaar van de heilige Guido schildert Gaspar de Crayer (1584-1669) omstreeks 1601 een retabel Saint Guidon labourant of Sint-Guido, landbouwer ontvangt van Onze-Lieve-Vrouw de sleutel van de kapel te Laken. Maria overhandigt hem de kerksleutel, alluderend op zijn kosterschap. Op de achtergrond is de kerk van Laken herkenbaar. (afb. 8)

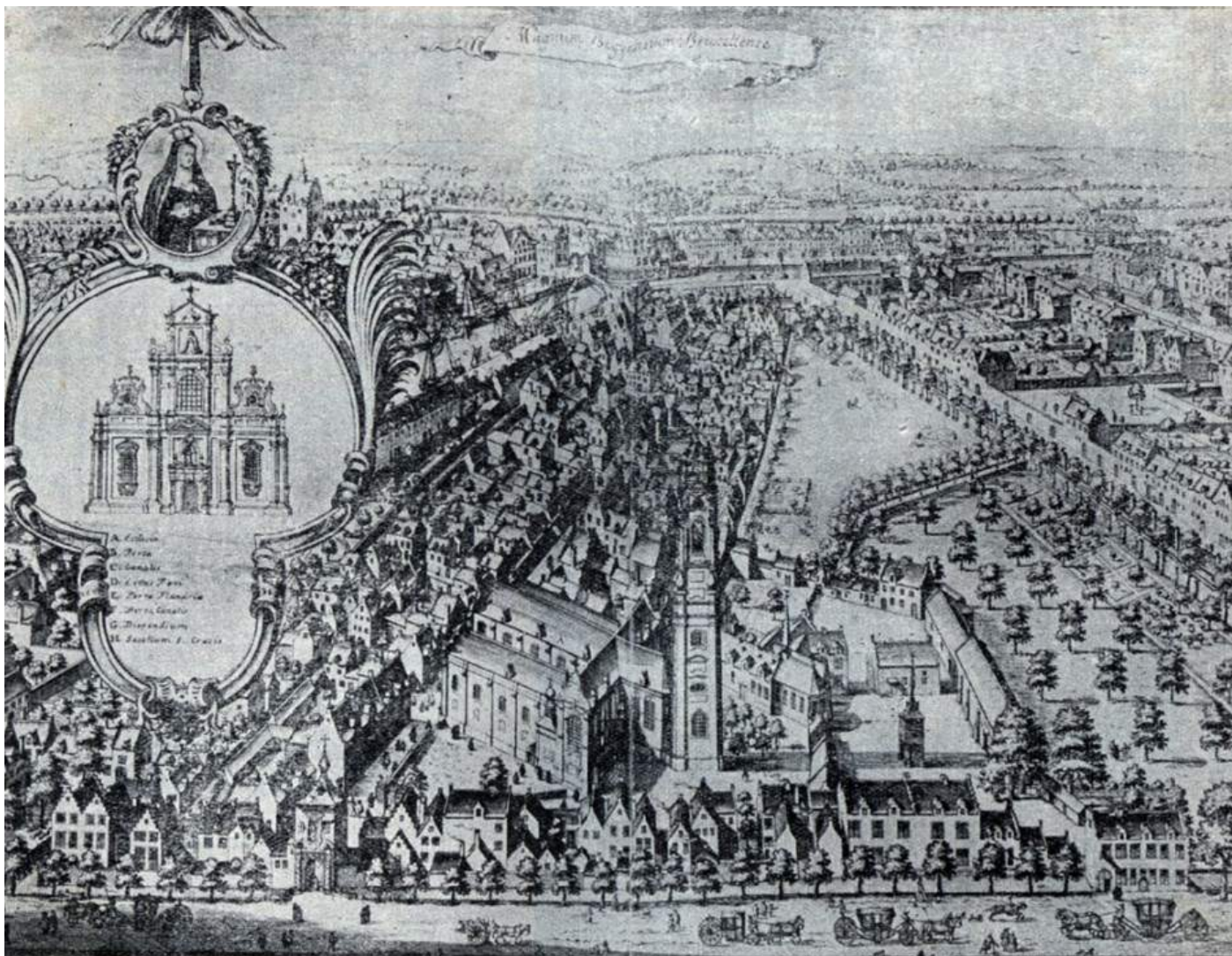
Afb. 8. Gaspar De Crayer, Sint-Guido, landbouwer ontvangt van Onze-Lieve-Vrouw de sleutel van de kapel te Laken, ca. 1601, olieverf op doek (Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken)

Later, in 1657, herneemt de schilder hetzelfde thema. Ditmaal is de Madonna vergezeld van twee engeltjes waarvan een de miraculeuze draad vasthoudt. Op dit olieverfschilderij, bewaard in het archief van de Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw, is eveneens de kerk afgebeeld. In 1608 sculpteert Antoine Desmarés een nieuw doksaal naar ontwerp van Cobergher, die eveneens een nieuw koorgestoelte tekent. De hofarchitect laat zich voor dit ontwerp inspireren door het gestoelte in de Onze-Lieve-Vrouw-ter-Zavelkerk. De uitvoering, in ebbenhout, is van de hand van Jacques Boxhorinck. Misschien wel de kroon op het werk is een glas-inloodraam in de hoofdgevel. Het karton is getekend door Geertruyde van Veen (1602-1643), de jongste dochter van de gerenommeerde schilder Otto van Veen (1566-1629). Het stelt het mirakel voor van Maria met de draad, in aanwezigheid van de aarts-herzogen met hun wapenschilden.¹⁶

Processies en schilders in opdracht van Kerk en Staat

Na zijn heiligverklaring brengt de verering van de heilige Guido de gelovige massa op de been. Zo organiseert zowel de pastoor van Wemmel als die van Heembeek processies naar Laken. Maar al vlug, na de miraculeuze legendes toegeschreven aan het Madonnabeeldje, verdringt Maria de heilige Guido in populariteit.¹⁷

Het Mariabeeldje moet echter meerdere malen in veiligheid worden gebracht om te ontsnappen aan vernielingen door oorlogsgeweld of aan het iconoclasme van de calvinisten. Tijdens de godsdienststroebeelen, eind 1581, wordt het beeldje bewaard binnen de muren van het Groot Begijnhof in Brussel. Dit imposant begijnhof was gelegen net buiten de stadsomwalling aan de Lakense poort. Zonder gevaar was dit niet. De calvinisten hadden immers reeds in 1579 het domein geplunderd. In 1584 dreigen er opnieuw vernielingen door de reformanten. Het beeldje wordt daarom in veiligheid gebracht in het Groothof. Het imposant domein, eigendom van Louis van Hamme, is gelegen nabij het huidige Koninklijk Paleis. Na het Twaalfjarig bestand nemen de Spaanse troepen opnieuw de wapens op tegen de Hollanders. Onder dreiging van dit oorlogsgeweld, eind 1621, wordt het beeldje nogmaals verstoppt in het Begijnhof. Isabella verlaat te voet het kasteel van Coudenberg om samen met de begijnen, tot tweemaal daags en gedurende negen dagen, Maria te aanbidden. Door overwinningen van de Staatse troepen, onder leiding van de succesvolle militaire strateeg, Frederik Hendrik van Oranje (1584-1627), wordt het miraculeus

Afb. 9. Jacob Harrewyn, Groot Begijnhof van Brussel in de 17de eeuw, gravure, 1727. Uit: Anthonius Sanderus, Choro-graphia sacra Brabantiae, 1726-27, heruitgave van 1659 (UGent Bib).

beeldje nogmaals en tot tweemaal toe naar het begijnhof gebracht. Een eerste maal in 1629 toen s’Hertogenbosch zich overgeeft na een langdurig beleg, en opnieuw in 1632 na de val van Maastricht. Niet ten onrechte wordt in Brussel gevreesd voor een Hollandse opmars.¹⁸ (afb. 9)

Naast de diepgelovige drijfveren van Isabella is de infante zich ook bewust van een clause uit de Akte van Afstand die toekomstbepalend is voor de Zuidelijke Nederlanden. Hierin wordt gestipuleerd dat, ingeval van een troonopvolger, de regio onafhankelijk wordt. Ingeval echter het huwelijk kinderloos blijft, keren de Nederlanden terug onder de Spaanse kroon. De aartshertogin bezoekt vanaf omstreeks 1600 elke zaterdag de Lakense parochiekerk. Ondanks alle gebeden en processies ten spijt blijft Isabella van Spanje kinderloos. Daardoor komen, na het overlijden van Albrecht in 1621, de Zuidelijke Nederlanden opnieuw onder Spaans gezag.

In tegenstelling tot Isabella, zet koningin Louise-Marie in zeven jaar tijd en ondanks haar frêle ge-

zondheid, vier kinderen op de wereld. De opvolging is verzekerd door haar tweede zoon, de latere koning Leopold II. Hiermee is, na het overlijden van zijn vader in 1865, een mogelijke annexatie door Frankrijk definitief van de kaart geveegd en blijft België een onafhankelijke natie.²⁰

*Onze Lieve Vrouw van Laeken,
Laat ons een kindeken maken,
Niet te grof en niet te fijn,
Maar gelijk een kind moet zijn.
(20)*

Afb. 10. Nicolaas Vander Horst, De infante Isabella in de processie van Onze-Lieve-Vrouw van Laken in 1622, n.d., olieverf op doek (© Museum van de Stad Brussel-Broodhuis, inv. nr. K.1922.2)

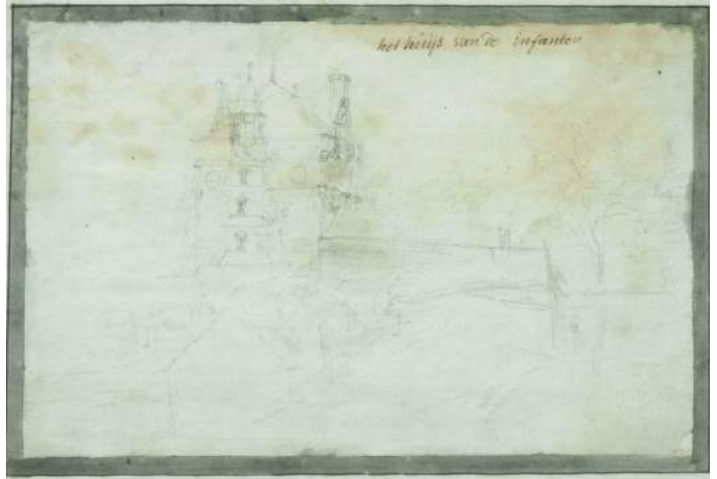
Spraakmakend is de processie die de jonge weduwe onderneemt op 4 juli 1622, op enkele dagen na, precies een jaar na het overlijden van haar echtgenoot Albrecht. In een groots opgezette stoet, voorgaan door Isabella, wordt het miraculeuze beeldje van het Groot Begijnhof naar de kerk van Laken teruggebracht. De landvoogdes, die een zwarte sluier draagt, had voor het beeld een nieuw kleed laten vervaardigen en een met diamanten bezette kroon. In de processie stappen notabelen mee, muzikanten, zangers en de pastoor van Laken. De gesluierde Isabella is geheel gekleed in het zwart. Ze stapt in de stoet onmiddellijk na het Mariabeeld en is voorafgegaan door niet minder dan 345 begijnen, geëscorteerd door hellebaardiers. Dichte drommen van gelovigen en nieuwsgierigen verdringen zich om een glimp van de vertoning te

zien. Aan de kerkdeur werden ze opgewacht door markies Ambrosio Spinola (1569-1630), die de aartshertogen bijstond als bevelhebber van de Spaanse troepenmacht in de Nederlanden. De mis wordt opgedragen door de aartsbisschop van Mechelen, Jacobus Boonen. Daarna worden de begijntjes aan tafel uitgenodigd voor een copieuze maaltijd in de nabijgelegen herberg 'Wildeman', niet ver van ten Driessche. Ze worden omringd door de hellebaardiers van de Infante die zelf plaats neemt aan een van de drie gedekte tafels. Na de vespers keert de stoet terug richting Brussel. Op een olieverfschilderij van de hand van Nicolaas vander Horst (1587/88-1646) is deze processie in detail afgebeeld. Op de achtergrond is de kerk van Laken duidelijk zichtbaar.²¹ (afb. 10)

Het is niet duidelijk of het olieverfschilderij vander Horst in opdracht van de infante is gemaakt. De schilder is lid van de Grote Voetbooggilde van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Zavel en tekent centraal onderaan met 'Nicolas.vander.Horst.ArcHero'. Het schil-

derij is niet gedateerd en is wellicht gemaakt in 1622 en alleszins voor de aanleg van de Sint-Annadreef in 1626. Op het schilderij zijn leden van deze gilde te zien, wat zou kunnen wijzen op een opdracht door deze kruisboogschutters. Op 15 mei 1615 neemt Isabella, tegen alle verwachtingen in, persoonlijk deel aan de jaarlijkse papegaaischie-ting. Ze schiet daarbij de gaai af, die bevestigd is aan de dakruiter van de gildekerk op de Zavel. Bij die gelegenheid sticht Isabella een plechtige processie die elk jaar doorgaat op de tweede Pinksterdag. De landschapsschilder Denys Alsloot (1570-1526/26) krijgt de opdracht om van de schieting en van de ommeegang een reeks van acht doeken te schilderen, de Brusselse Ommegang in 1615. Vermoedelijk werkt hij en zijn atelier er in 1516 maar zes af, waarvan er vier bewaard worden in museale collecties. Op een van de panoramische taferelen, De optocht van de Brusselse wapengilden op de Grote Markt, dat in twee delen bewaard wordt in het Victoria and Albert Museum in Londen, stapt onder meer de Grote Voetbooggilde mee op. Van de schieting zelf is een replica bewaard gebleven in de collectie van het kasteel van Gaasbeek, Aarts-hertogin Isabella schiet de gaai af bij het feest van de Grote Voetbooggilde van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Zavel. Dit olieverfschilderij uit 1633 is van de hand van de deken van het Brusselse schildersambacht, Antoon Sallaert (1590-1657/58). Op het doek wordt Isabella twee maal afgebeeld, eenmaal met Albrecht in een aanrijdende koets, en tevens als koningin met de gildebreek om de hals. De stunt zorgt voor een toenemende populariteit van de aartshertogin. Met de Grote Voetbooggilde van Onze-Lieve-Vrouw onderhoudt Isabella een bevoorrechte relatie. Door de aanleg van de Isabel-lastraat die van haar residentie in Coudenberg naar de collegiale kerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele loopt was de gilde een gedeelte van hun oefenterrein verloren. Ter compensatie geeft de infante in 1625 Francquart de opdracht een nieuw gildehuis te bouwen. Het leunt aan tegen de deels gesloopte tweede stadsomwalling, niet ver van het paleis. Naar het gebouw wordt al vlug verwezen als de Domus Isabellae.²² (afb 11)

De aartshertogen voeren niet enkel een mece-naatspolitiek ten gunste van kerken en kloosters. Ook de beeldende kunstenaars kunnen rekenen op een resem van opdrachten met zowel religieuze thema's, als portretten en landschappen. Ze maken deel uit van het programma dat de hechte relatie tussen Kerk en Staat moet onderlijnen en legitime-ren. Nochtans overstijgt de artistieke interesse van Albrecht en Isabella de contrareformatorische be-

Afb. 11. Ferdinand-Joseph Derons, Het huys van de infanten, 1700, tekening (© KBR)

langen. Tussen tal van kunstenaars en het vorste-lijk paar bestaat een hechte vertrouwensrelatie. Het olieverfschilderij op paneel van Willem II van Haecht, De kunstkamer van Cornelis Van der Geest uit 1628, bewaard in het Rubenshuis, maakt deel uit van de kunsthistorische canon. Het stelt de pronkkamer voor van de specerijenhandelaar en kunstverzamelaar die de aartshertogen met de nodige egards ontvangt. Naast de reeds vernoemde de Crayer, Snayers, vander Horst, Sallaert en Van Veen laten de aartshertogen zich omringen door de meest gerenommeerde schilders. Otto van Veen wordt omstreeks 1596-1604 benoemd tot ingenieur van de citadel van Antwerpen. Hij is de leermeester van Peter Paul Rubens (1577-1640), die hem vanaf 1609 opvolgt als hofschilder. Gezien zijn renommé geniet Rubens van een geprivilegieerde status en hoeft hij zich niet te schikken naar de gilderegels. Hij volgde de figuurschilder Hendrick de Clerck (ca. 1560-1629) op als hofschilder. Cobergher werkt voor de voorstelling van religieuze taferelen in zijn bouwprojecten vaak samen met Theodoor van Loon (1881/82-1649). Met Jan Brueghel de Oude (1568-1625) bestaat zelfs een vriendschapsband. Hij werkt vaak samen met Rubens aan landschappen en behoort tot de intimi van de aartshertogen. Zo neemt bijvoorbeeld Isabella het meterschap op van Paschasia, de oudste dochter van Brueghel en Albrecht wordt peter van Rubens' oudste zoon, Albert. Isabella koestert het grootste deel van haar religieuze collectie in haar kasteel in Mariemont.²³

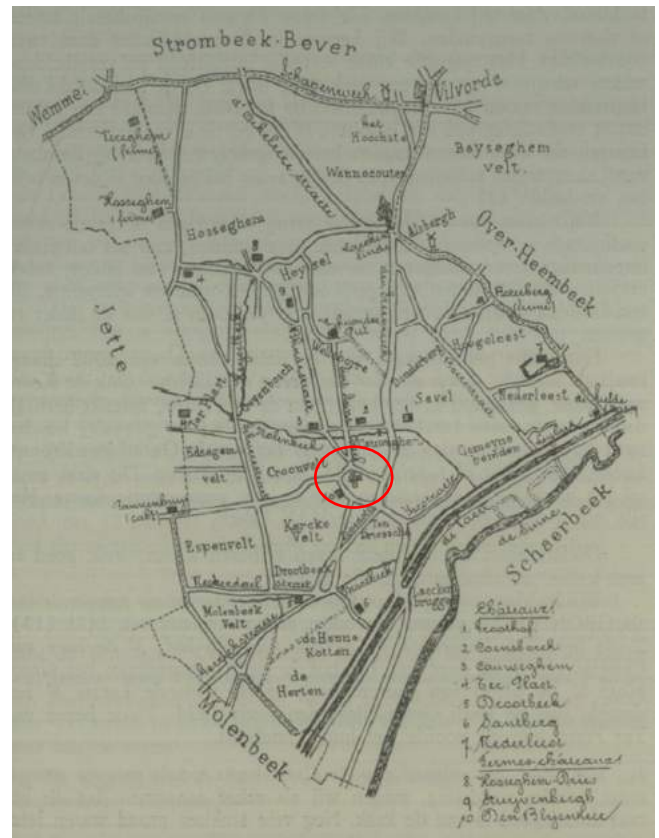
Laken: een landelijk dorpje in de schaduw van de zich uitbreidende hoofdstad

Het is pas tijdens de regeerperiode van Leopold I en Louise-Marie dat het Brussels stadsweeffel het rurale Laken bereikt. Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw neemt het aantal inwoners significant toe in een gaandeweg verstedelijkt Laken.

Isabella kent Laken nog als een landelijke gemeente, doorsneden met wegen en beken waartussen de hectaren worden ingenomen door velden, akkers en weiland. Vermoedelijk reeds vanaf het begin van de dertiende eeuw wordt Laken beheerd door een merkwaardige juridische constellatie, de 'heptarchie'. Deze structuur is grotendeels ongewijzigd gebleven tot aan de Franse invasie van de Zuidelijke Nederlanden in 1794. Dit bestuursorgaan is samengesteld uit zeven schepenen in bezit van cijnsrecht. Hun zegel stelt een Madonna voor, gevat in een ovaal veld. In de rand staat 'Sigillum scabinorum de Lake' te lezen. Het is een voorstelling die iconografisch teruggrijpt naar het miraculeus beeldje uit de parochiekerk van Laken. Deze *Scepenen der Erfheeren* van Laken waren: de pastoor van de kerk van Laken en haar eigendommen, de abt van de Abdij van Groot-Bijgaarden, en de kasteelheren van het Groothof, Couwenbergh, Coensborgh, ter Plast en Drootbeek. Naast de clericus zijn het kapitaalkrachtige eigenaars van domeinen met riante *maisons de plaisance* of *speelhuyzen*, die de gezonde lucht opzoeken buiten de muren van de hoofdstad en weg van de dreiging van de pest. De eerste drie domeinen zijn op wandelafstand gelegen van het kerkhof, op de kruising van de uitvalswegen van de kerk en de Molenbeek of Pontbeek.²⁴ (afb. 12 en 13)

Het dichtst in de buurt van de parochiekerk ligt het kasteeltje van de familie de Cordes. Het is wellicht vanop het torengedebouwte dat Rubens in 1617 of 1618 de compositie voor het olieverfschilderij op paneel *La ferme de Laeken* voorbereidt. Rubens was actief binnen een uitgebreid netwerk van de hoge burgerij en de adel. Tot die *inner circle* behoort het echtpaar Jean-Charles de Cordes en Jacqueline de Caestre. In opdracht schildert hij hun portretten ten halve lijve. Om deze opdracht uit te voeren verbleef de vermaarde schilder wellicht op hun uitnodiging in hun kasteel. Vermits Jacqueline overleed in 1618, een jaar na hun huwelijk, zijn de olieverfschilderijen op paneel te dateren op 1617-1618. Uit twee brieven van Rubens, gedateerd december 1625 en januari 1626 blijkt ontegensprekelijk dat hij toen in Laken verbleef. Het is ondenk-

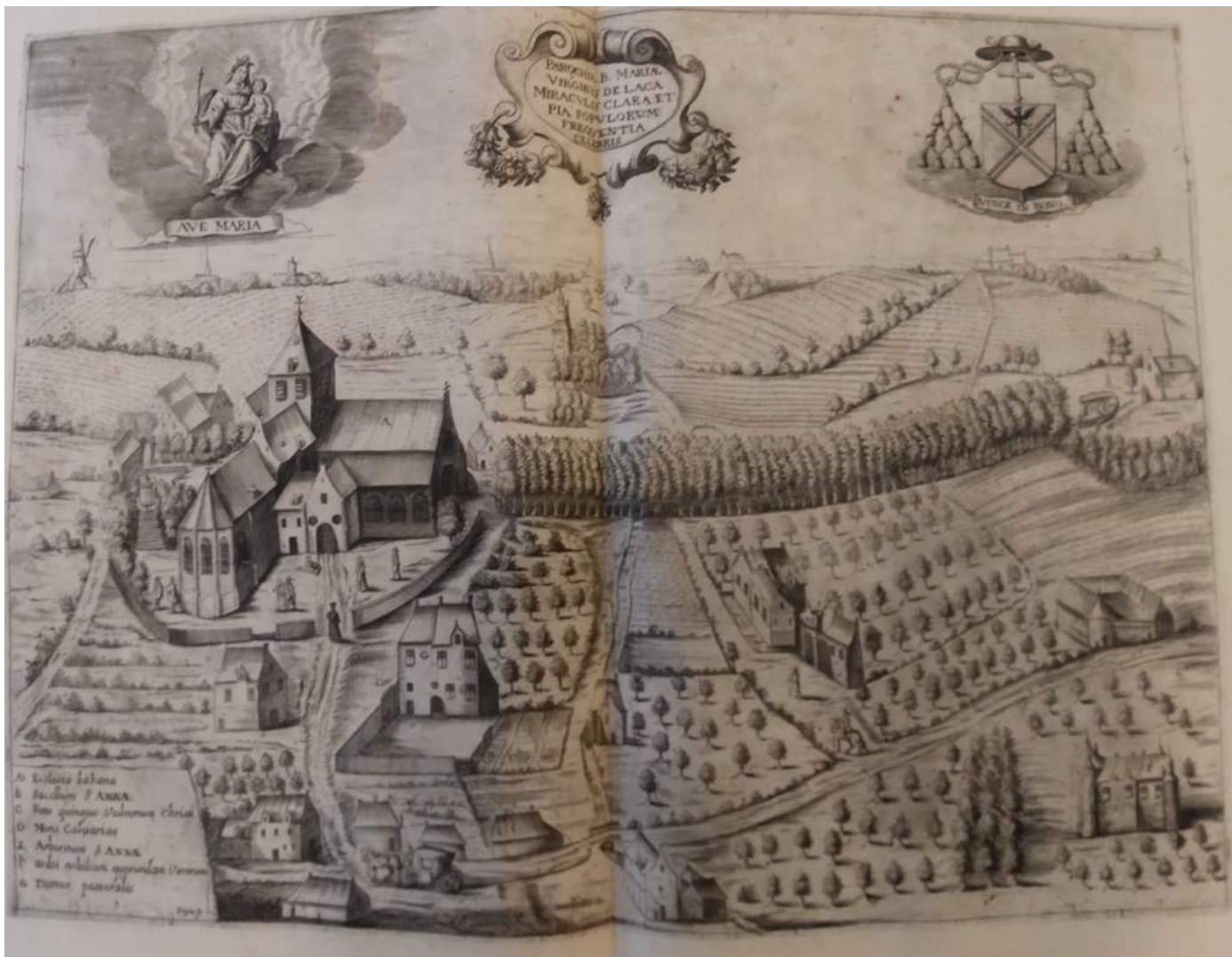
baar dat hij niet, zoals een paar jaar eerder, bij zijn vrienden in de villa de Cordes zou hebben verbleven. Temeer dat een verblijf op het platteland en in de comfortabele omgeving van een riant buitenverblijf te verkiezen was boven een logement in een Brusselse herberg. De schrik die toen heerste voor de pest was niet onterecht.²⁵ (afb. 14 en 15)

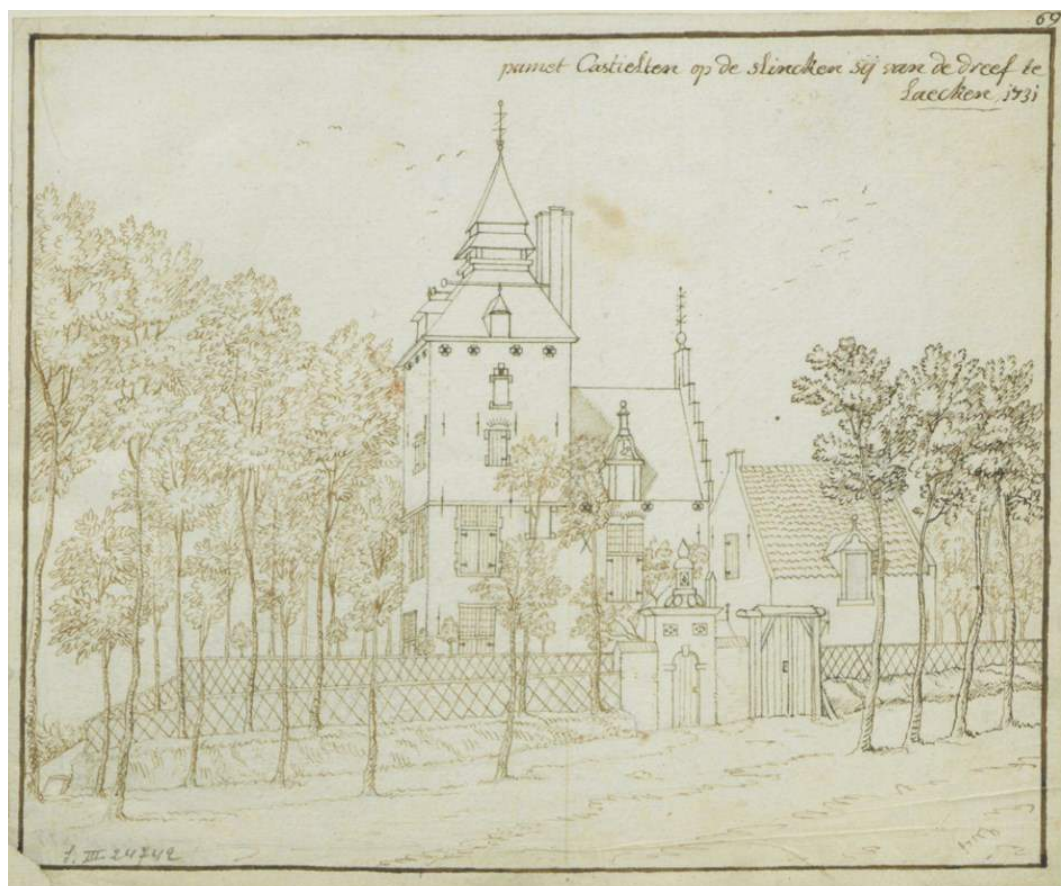
Afb. 12. Kaart van Laken uit de 18de eeuw. Uit: Jan Verbesselt, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw. Deel IV. Tussen Zenne en Dender-III (Zoutleeuw: Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964-

Afb. 13. Schepenzegel van Laken, 1287, RAB. Uit: Brabantsche Folklore1, nr. 4 (1922): 80.

Afb. 14. Jan van Troyen, Laken in 1659, gravure. Uit: Antonius Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, dl. 3, Laca parthenia, 1659 (foto: auteur).

Afb. 15. Ferdinand-Joseph Derons, *Parnet Castielten op de slincken sij van de dreef te Laecken*, 1731, tekening (© KBR)

Afb. 16. Peter Paul Rubens, La ferme de Laken, ca. 1617-1618, olie op paneel (© Royal Collection Trust, Buckingham Palace, inv. nr. RCIN 405333).

Het paneel La ferme de Laeken is een van de vroegste landschappen van Rubens. Er zijn geen aanwijzingen die duiden op een in opdracht gemaakt schilderij, wat een spontaan ontstane creatie doet vermoeden. Terug uit Italië 'herontdekt' hij de Vlaamse en Brabantse weidse landschappen met weilanden, akkers en bossen. Rubens brengt op een realistische wijze het landschap in beeld. Het reliëf vertoont opvallend veel ruggen en bulten. Het zijn steenpoelen en stortbergen van ondergrondse groeven en van groeven in dagbouw van Lediaanse steen of Ledesteen. Belangrijke poelen zijn die van Ossegem en van de Donderberg. Verschillende worden geëxploiteerd door de monniken van de Abdij van Affligem. Deze geelbruine zandige kalksteen is gebruikt voor de bouw van de kerk van Onze-Lieve-Vrouw te Scherpenheuvel, de Onze-Lieve-Vrouw van Finisterraekerk in Brussel en ook voor de Lakense parochiekerk. Naar deze groeve wordt dan ook verwezen als de '*carrière de Notre-Dame*'. In de verte is op het schilderij, in het glooiende landschap, het kerkje van Laken herkenbaar. Hiermee breekt Rubens met de traditie van de panoramische composities van Snayers en van der Horst. Het schilderij toont een topografisch

correct landschap. De figuratie verwijst naar een rijke en vruchtbare regio: een kruiwagen met vers geogoste groenten, een vrouw met een mand rijp fruit en aan andere die een vetgemeste koe melkt. De boodschap is duidelijk: een meer dan aantrekkelijke samenleving, mogelijk gemaakt door de aartshertogen en onder de bescherming van de Kerk en het Lakens mirakelbeeldje van Maria.²⁶ (afb. 16)

Het hertogelijk tracé van Isabella

In 1846 wordt ter ere van Louise-Marie gestart met de bouw van de Sint-Mariakerk, gelegen aan het Brusselse Koninginneplein. Pas in 1853 wordt de kerk, naar een ontwerp van Henri van Overstraten (1818-1849), postuum als hulde aan de koningin plechtig geopend. De bouw van deze kerk en haar inbedding in het stedelijke weefsel is een voorloper van de stedenbouwkundige ontwikkeling zoals die door Leopold II en geïnspireerd op de Parijse Haussmanisatie werd doorgezet. Ze zal langs dit traject een scharnierpunt vormen tussen het Koninklijk Paleis en de nog te bouwen nieuwe Onze-Lieve-Vrouwekerk in Laken. Bekend als het Koninklijk tracé wordt het Justitiepaleis, het Koningsplein en het Koninklijk Paleis via de Sint-Mariakerk met de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het Paleis van

Laken met elkaar verbonden door de riant aangelegde Koningsstraat, de Paleizenstraat en de Koninginnelaan.²⁷

Om het bedevaartsoord van Laken te bezoeken gebruikt Isabella in het begin van de zeventiende eeuw een traject dat nog grotendeels ontsnapte aan de verdichte Brusselse kern. Vanaf het Koudenbergpaleis, de hertogelijke residentie, gelegen op de plaats van het huidige Koningsplein en de Warande, bezoekt Isabella de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken via een route die omheen de Brusselse kern langs de Groendreef en de Lakense Poort loopt. Eens deze stadspoort voorbij, die de *Bruesselse Schipvaert*, of het kanaal van Willebroek overbrugt, volgt een onregelmatig traject. Het loopt grotendeels langs de smalle Kerkstraat of de *rue de l'Eglise Notre-Dame*. Dit gedeelte is vandaag nog deels herkenbaar in het stratenpatroon van de huidige Mathieu Desmaréstraat en de Mellerystraat. Van daar af was de kerktoeren reeds zichtbaar en kon men doorlopen tot aan de oorspronkelijke hoofdingang van de kerk. Op deze plaats, net buiten het paradijs, stond de pastorie

Afb. 17. Paul Vitzthumb, De Lakense Poort, n.d., ingekleurde tekening (© KBR)

uit 1617, ter hoogte van het huidige Kardinaal Cardijnplantsoen. (afb. 12, 14 en 17)

De Groendreef of de *Allée verte* ontstond als jaagpad voor de trekschuiten door de aanleg van het kanaal van Willebroek in 1561. Isabella laat in 1625 de dreven, bekend als de *Groenen Dijck*, heraanleggen door schilder en architect Jacob Francquart (1583-1651). Vooral de oostoever, gelegen langs de kant van de Brusselse stadskern, wordt al vlug een geliefkoosde promenade voor de adel en de gegoede burgerij. Lange bomenrijen verdelen de dreef in een centrale koetsweg, gescheiden van twee parallel lopende ventwegen voor voetgangers. Langs de promenade ontstaan er herbergen

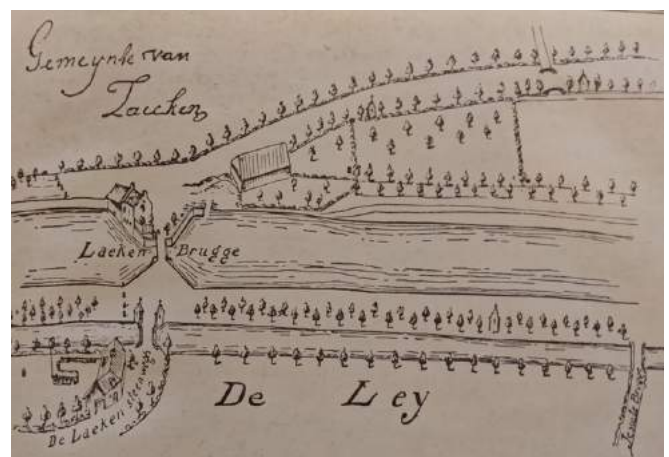
en rustplaatsen. Isabella echter laat aan beide zijden van het kanaal een reeks van kapellen bouwen. Langs de oostoever werden thema's uit het lijdensverhaal van Jezus afgebeeld. Voorbij de brug laat de infante episodes uit het leven van Maria afbeelden. Langs de Mellerystraat is nog een Mariakapel bewaard.²⁹ (afb. 18 – 21)

Afb. 18. Paul Vitzthumb, De brug van Laken in 1793, tekening (UGent Bib).

Afb. 19. Charles-Joseph Hoolans, Le Canal et la Senette à Laeken, n.d., tekening (© KBR)

Afb. 20. De Groendreef ter hoogte van de brug, 1663. Uit: Arthur Cosyn, "Les Lieux-Dits de Laeken," Folklore Brabançon, nr. 14 (1923).

Afb. 21. De Mariakapel aan de Mellerystraat, 1615-1618 (foto: auteur).

Het is langs dezelfde dreef dat op 21 juli 1831 Leopold I zijn Blijde Intrede maakt. Door de aanleg van de louizalaan in jaren 60 boette de Groendreef in aan populariteit. Ze kende evenwel nog een glorie-moment in 1835 door de bouw van het Groendreefstation (nu het Maximiliaanpark) die de eerste Belgische spoorlijn verbindt met het station van Mechelen. Het is even voorbij dit station dat in 1850 de trein met het stoffelijk overschot van Louise-Marie zijn reis vanuit Oostende beëindigt. Zo dicht mogelijk bij het kerkhof van Laken, op de kruising van de Paleizenstraat en het spoor, vertrekt de praalstoet met de katafalk naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk.³⁰

Het hertogelijk tracé dat eindigt aan de kerk van Laken wordt door aartshertogin Isabella als het ware nog verlengd tot aan de Sint-Annakapel. Anna, de moeder van Maria, was reeds in de late middeleeuwen een van de meest vereerde heiligen. Pelgrims en devote Lakenaars konden haar niet enkel aanbidden voor haar altaar in de parochiekerk, maar ook in een aan haar gewijde hogerop gelegen kapel. Haar oorsprong gaat terug tot in de vijftiende eeuw, maar is gerestaureerd en verfraaid, wellicht omstreeks 1616-1625, in opdracht van Isabella. De in een barokke vormtotaal uitgevoerde bidplaats heeft een puntgevel onder een zadeldak. Boven de ingang bevindt zich een cartouche met de letters 'St/Anna' met daarboven het hoofd van een putto. Centraal boven de ingang zit een rondboogvenster. In hoeverre het interieur van de kapel er voor de ingreep heeft uitgezien is nog moeilijk te achterhalen. In elk geval was het altaar versierd met een retabel van een onbekende meester waarop de schenker is afgebeeld. Deze kartuizermonnik uit Scheut, Henri Hinckaert, houdt een crucifix in de hand. De bewaarplaats van het

schilderij is onbekend en het is zeer de vraag of het schilderij de godsdiensttroebelen heeft overleefd. Isabella laat de bestaande landwegen naar de kapel herinrichten. Francquart ontwerpt een nieuwe dreef die in een rechte lijn de afstand van bijna 700 meter tussen de kerk en de kapel overbrugt. Ze kreeg al vlug de naam *l'avenue du Duc* of *Hertogsdreef*. Het is een brede promenade met telkens aan weerszijden twee rijen linden zodat wandelaars langs deze ventwegen het traject in de schaduw van de bomen kunnen afleggen. De voorbereidende werken vangen reeds aan in 1626. Onteigeningen volgen in een periode tussen 1628 en 1631, waaronder percelen van het domein Coensborgh. Net voor de kapel bevindt zich de *Wellenborre* of de *Sint-Annaborre*, later de *Fontaine des Cinq-Plaies* of de *Vijf Wondenput* genoemd, refererend naar de vijf wonden van Christus. Deze natuurlijke bron was reeds bekend in de veertiende eeuw bij bedevaarders. Een eik met een sculptuur van Sint-Anna was druk bezocht door koortslijders die geloofden in de heilzame werking van het water. Het verhaal wil dat Isabella zelf genezen zou zijn van hoge koorts na het drinken van water van de bron. Het was tevens gebruikelijk de haarband van een kind met kinkhoest rond een van de nabijgelegen bomen te binden. Reeds in 1625 had de aartshertogin, op vraag van haar biechtvader, de minderbroeder Andréas Soto, een monumentaal uitgewerkte fontein laten bouwen. De barokke constructie in blauwe hardsteen omvat de bron in een halfcirkelvormig waterbekken. De landschapsschilder Andreas Martin (1699-1763) legt in vogelperspectief het panorama vast. Zowel de dreef, de kerk van Laken, de Sint-Annakapel en de fontein zijn waarneembaar. Aan de horizon is Brussel herkenbaar. Het schilderij is linksonder gesigneerd 'Andreas Martin', maar is niet gedateerd. Het is wellicht ontstaan tussen 1721 en 1763, dat is tussen het behalen van zijn meesterschap aan de Sint-Lucasgilde van Brussel en zijn overlijden.³¹ (afb. 22 en 23)

Afb. 22. J. Meijer, De Sint-Annadreef, voor 1628, lithografie (© KBR)

Afb. 23. Andreas Martin, De Sint-Annadreef in Laken, n.d., olieverf op doek (© Museum van de Stad Brussel -Broodhuis, inv. nr. K.1979.1) Links : detail

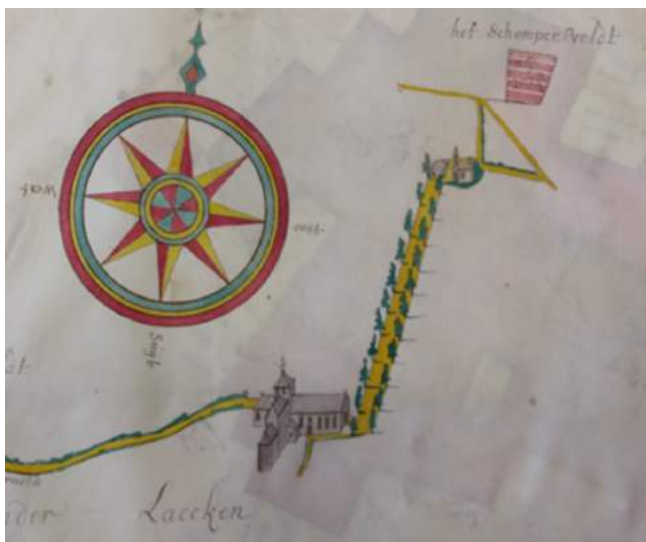

Afb. 24. Pierre Snayers, De bedevaart van de infante Isabella naar Laken, n.d., olieverf op doek (© KMSKB, inv. nr. 3541 / foto: J. Geleyns) (links: detail)

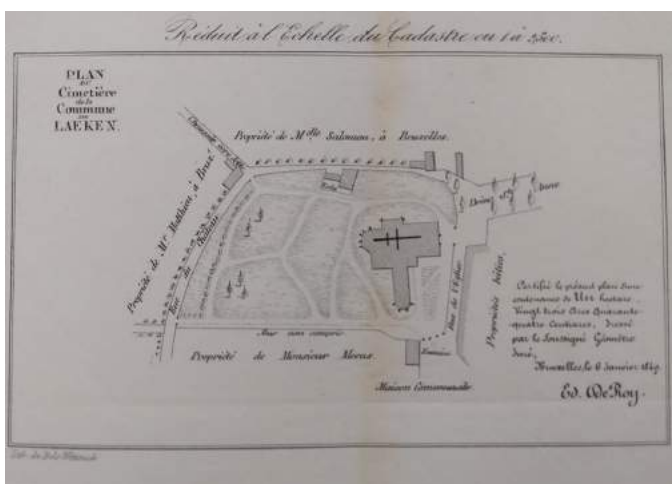

lijk dat dit een voorstelling zou zijn van de iconische processie uit 1622, noch van een andere processie van voor 1631. De in vogelperspectief afgebeelde Sint-Annadreef en de herangelegde fontein dateren immers van na die datum. Wellicht is het de processie die doorging in 1632 toen het miraculeus beeldje werd teruggebracht vanuit het Groot Begijnhof. Het was daar voor de zoveelste maal verstopt in bescherming tegen het iconoclasme. De processie is afgebeeld na haar halte aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Aan de ingang van de parochiekerk worden de bedevaarders onthaald door aartsbisschop Boonen. Snayers kiest het moment waarop de stoet aankomt aan de fontein om af te slaan naar de Sint-Annakapel. Op het voorplan zijn de koetsen van Isabella te zien, omringd door nieuwsgierigen. Gekleed als clarisse volgt Isabella de priester, die onder een baldakijn de monstrans met hostie met zich meedraagt. Hij is voorafgegaan door het versierde Onze-Lieve-Vrouwebeeld, van ver te zien op een draagberrie. Aan de einder is de skyline van Brussel waarneembaar, gevat binnen de tweede stadsomwalling. Net zoals in 1622 schuiven na afloop de genodigden mee aan tafel. Dit keer zijn het er vijftienhonderd.³² (afb. 24, 25 en 26)

In opdracht van Isabella legt hofschilder Pierre Snayers (1592-1667) een van de jaarlijkse processies langs de Sint-Annadreef vast op doek. Hij is een veelgevraagd schilder voor het documenteren van veldslagen op panoramisch formaat. Het schilderij is gesigneerd 'PS', maar eveneens niet gedateerd. Het is weinig waarschijn

Afb. 25. Jacobus de Deken, kaart van een deel van Laken, 1734-1735, in Philips de Dijn, Register van metingen van gronden van de abdij van Groot-Bijgaarden, 1623-1624 (RA Leuven, Archief van de abdij van Groot-Bijgaarden, inv. nr. 704-8117; foto: auteur).

Afb. 26. Ed. De Roy, Plan van het kerkhof van Laken met de oude kerk, 6 januari 1849 (RA Vorst inv. nr. 36101; foto: auteur)

De katafalk als allegorie van eenheid tussen Kerk en Staat

Ondanks haar gezondheidskuur in Oostende bezwijkt Louise-Marie aan de gevolgen van tuberculose op 11 oktober 1850. Haar echtgenoot, koning Leopold I, overlijdt pas vijftien jaar later, op 10 december 1865. In afwachting van de bouw van een koninklijke crypte in de nieuwe Onze-Lieve-Vrouwekerk, wordt zijn stoffelijk overschot bijgezet naast zijn echtgenote in de kelder van de Sint-Barbarakapel. Het zal nog duren tot in 1876 vooraleer het koningspaar kan worden bijgezet in de crypte van de nabijgelegen nieuw gebouwde neo-

gotische kerk. De rouwstoeten en de kerkelijke vieringen zijn de grootste massa-evenementen ooit gezien in het jonge België. Kosten noch moeite worden gespaard om met de nodige luister van de plechtigheden een triomftocht te maken van Kerk en Staat. De protestantse geloofsovertuiging van Leopold I staan een groots opgezette stoet van het koninklijk paleis in Brussel naar de kerk van Laken niet in de weg. Alhoewel de koning minder geliefd was dan zijn echtgenote is er een enorme publieke belangstelling. De iconografie van een indrukwekkende katafalk verwijst naar zijn koninklijke status. Alhoewel de protestantse eredienst doorgaat in een daartoe speciaal ontworpen tempel naast de kerk, wordt het stoffelijk overschot bijgezet in de Sint-Barbarakapel. De rouwplechtigheid van Louise-Marie moet in grandeur niet onderdoen voor die van haar echtgenoot. De door het volk zeer geliefde koningin wordt in een indrukwekkende stoet, vanaf de stopplaats van de trein in Laken, naar haar laatste rustplaats in de Lakense Onze-Lieve-Vrouwekerk gedragen. De katafalk is omhangen met zwarte rouwdoeken met in de top een kroon. Emoties onder de menigte laaien hoog op en de jonge natie blijft achter in rouw.³³

Op 13 juli 1621 overlijdt Albrecht, een paar maanden na het einde van het Twaalfjarig Bestand. Daarmee overleeft Isabella haar echtgenoot, in tegenstelling tot Louise-Marie. De gezondheid van Albrecht liet al een tijdje te wensen over. Op het schilderij van Sallaert van de gaaischiëting op de Zavel in 1615 kijkt Albrecht toe vanop een stoel, omwille van jichtpijnen. Een maand voor zijn overlijden gaat hij nog een laatste maal bidden in Scherpenheuvel. Zijn laatste publieke verschijning was ter gelegenheid van de inwijding van de door architect Francquart ontworpen Jezüietenkerk in Brussel. Net zoals Leopold I, die in december 1865 gedurende drie dagen opgebaard lag in het Koninklijk Paleis in Brussel, kan men de aartshertog een laatste eer bewijzen in de Sint-Jacob-op-Koudenberg. Het stoffelijk overschot van Albrecht is gekleed in een franciscanerhabijt. Het duurt nog tot in maart 1622 vooraleer hij in een praalstoet naar zijn laatste rustplaats in de collegiale kerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele wordt gedragen. Een indrukwekkende rij van vertegenwoordigers van de clerus en van bewindvoerders tot op het allerhoogste niveau, stappen mee op. Francquart ontwerpt de praalwagen en katafalk met reminiscenties aan de grandeur van het Romeinse Keizerrijk. Na de viering wordt zijn stoffelijk overschot in de crypte geplaatst aan de voet van het altaar van het Sakrament van Mirakel in de Sint-Michiel en Sint-

Goedelekerk.³⁴

In tegenstelling tot Louise-Marie, die in haar geliefde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken zal worden begraven, zal Isabella zelfs niet meer terugkeren naar haar geliefde Spanje. Zoals bepaald in de Akte van Afstand, keren de Zuidelijke Nederlanden terug onder rechtstreeks gezag van Spanje. Het echtpaar was immers kinderloos gebleven. Isabella had gehoopt de Nederlanden te verlaten voor het Klooster van de Ongeschoeide Clarissen in Madrid (*Monasterio de las Descalzas reales*). Voor dit klooster had Rubens in 1625, in opdracht van Isabella, de ontwerpen getekend voor een reeks van twintig wandtapijten, *Triomf van de Eucharistie*. Deze serie is een van de grootste projecten van de schilder en de tapijten worden nog steeds in het klooster bewaard. Twee van de beste Brusselse manufacturen, die van Jacob I Geubels (1599-1633) en Jan II Raes (1570-1651), werken samen om de tapijten te weven naar de cartons van Rubens. Maar Spanje legt de wens van de aartshertogin naast zich neer. Enkele maanden voor het overlijden van Albrecht had Filips IV (1605-1665) zijn vader en halfbroer van Isabella, Filips III (1578-1621), opgevolgd. De Spaanse koning benoemt, tegen haar zin in, Isabella tot landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden.³⁵

Afb. 27. Antoon van Dyck, Portret van de Infante Isabella als weduwe in het habijt van de Ongeschoeide Clarissen, 1627, olieverf op doek (© KHM Wenen, inv. nr. 496).

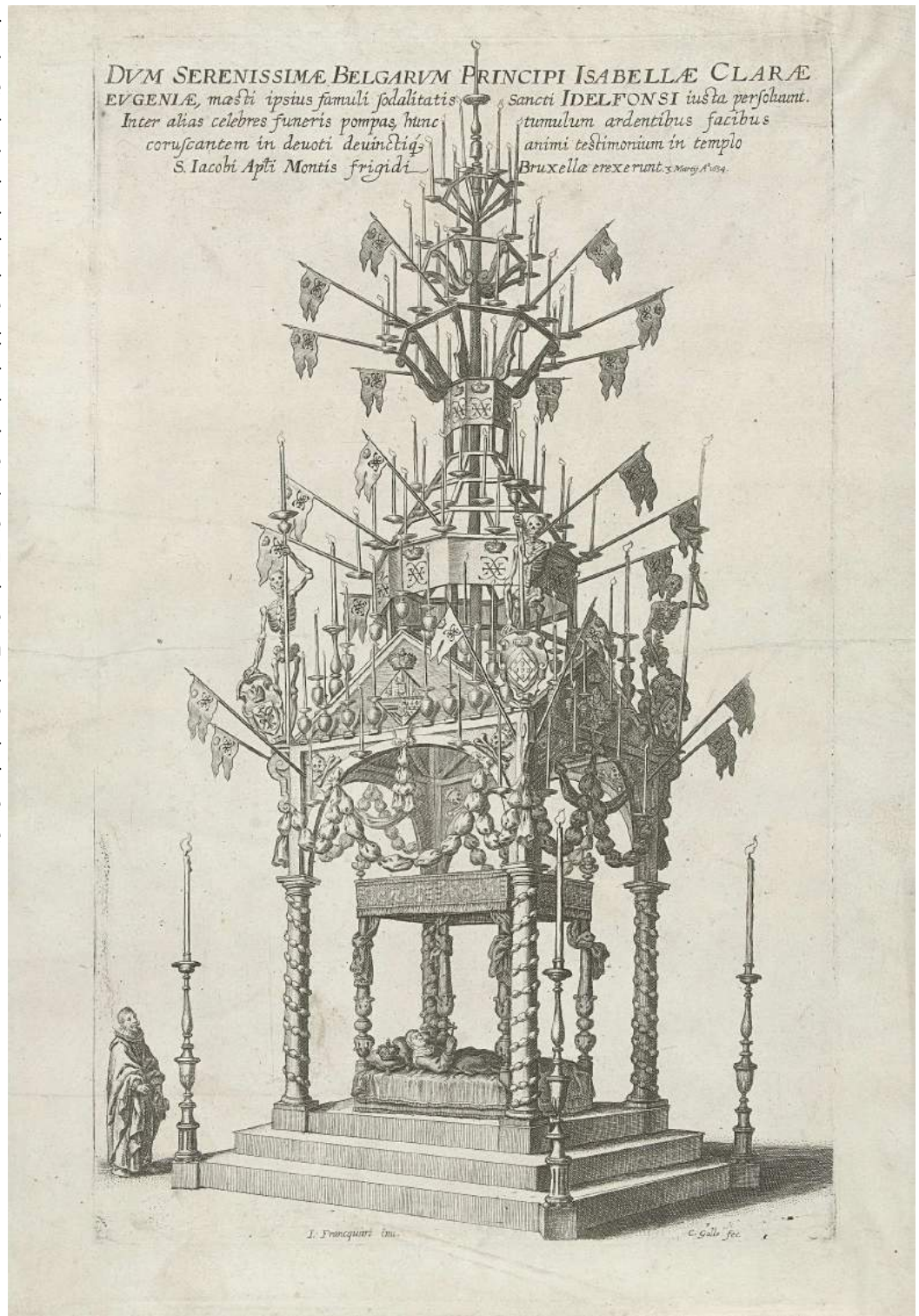
De infante treedt na de dood van Albrecht toe tot de franciscaanse derde orde. Deze Clarissen leven samen in een vrome lekenvereniging voor niet-gewijde gelovigen. Wanneer Antoon Van Dijck (1599-1641) in 1627 terugkeert naar de Nederlanden benoemt de infante hem tot hofschilder. Op haar vraag schildert hij haar portret in habijt van de Ongeschoeide Clarissen, nu in de Weens Kunsthistorische collectie. (afb. 27) Het grootste bouwkundig project in opdracht en met de steun van Isabella is de bouw van het Kapucijnerklooster in Tervuren. De bevriende kapucijnermonnik Karel, geboren Anton d'Arenberg (1593-1669), is de ontwerper van het omvangrijk complex aan de rand van het Zoniënwood. Het is tijdens een ceremonie met de aartshertogin en aartsbisschop Boonen dat de eerstesteenlegging in 1626 plaatsvindt. Reeds een jaar later wordt het kloostergebouw ingewijd door de bisschop. Het complex bestaat uit een ommuurd geheel van gebouwen, bestaande uit het klooster, een kerk, waterpartijen, boomgaarden en een tuin. De Isabelladreef, gevat tussen rijen beuken, is de belangrijkste toegang tot de enclave. Jaarlijks gaat de aartshertogin er in retraite, in een klein gebouw dat zich in de tuin bevindt.³⁶

Isabella van Spanje overlijdt op 1 december 1633. Haar stoffelijk overschot wordt in een groots opgezet massa-evenement begraven in de crypte naast haar echtgenoot in de Sint-Michiel en Sint-Goedelekerk. De begrafenis gaat door in maart 1634 waarbij een door Francquart ontworpen katafalk alle aandacht opeist. De hoge pronkbaar heeft een pinakelgewijze opbouw. In tegenstelling tot de gebruikelijke overdadige versiering is gekozen voor een sobere decoratie. Enkele skeletten en doodshoofden verwijzen naar de dood. Het iconografisch programma wordt vervolledigd door vaandels, wapenschilden en brandende kaarsen. Net zoals bij Louise-Marie verwijst een kroon naar de vorstelijke status van de overledene. De diepgelovige levenswandel van Isabella wordt gesymboliseerd door de crucifix die ze vasthoudt.³⁷ (afb. 28)

In 1623 wordt een album uitgegeven met drieënzestig platen die de bijna 700 deelnemers aan de begrafenisstoet van Albrecht voorstellen. De tekeningen van Francquart zijn gestoken door Galle. Hetzelfde duo publiceert een heruitgave in 1729 waarin de laatste plaat de katafalk is van Isabella. Deze prent werd reeds in het jaar van de begrafenis los op de markt aangeboden. De Franse auteur Jean Puget de la Serre (1594-1665) neemt de gravure op in zijn publicatie uit 1634 omtrent het mausoleum van Isabella. Alhoewel in dag- en weekbladen om kwalitatieve redenen de lithogra-

fie nog steeds de voorkeur geniet, verdringt de fotografie gaandeweg in de negentiende eeuw de gravure. Massaal worden foto's van de begrafenisplechtigheden van Louise-Marie en Leopold I onder lezers verspreid. De gepubliceerde albums van de fotografen Jules Géruzet (1817-1874) en zijn concurrent Louis-Ghémar (1819-1873) hebben de publicaties met prenten van de markt verdrongen. In vergelijking tussen zeventiende en negentiende eeuw zijn de gebruikte communicatiemiddelen gewijzigd, de boodschap daarentegen niet. Voorop staat het benadrukken van de hechte band tussen de aartshertogen en het koningspaar met het katholicisme in de jonge staten, de Zuidelijke Nederlanden en België.³⁹

Afb. 28. Cornelis Galle de Oude, Katafalk van landvoogdes Isabella, 1634, kopergravure (MPM Antwerpen, inv.nr. OPIII/G166). Uit: Albrecht en Isabella, Catalogus (Turnhout: Brepols, 1998), 291-292, Cat. nr. 400.

EINDNOTEN

1. Het monument is in 1838 uitgevoerd naar een ontwerp van beeldhouwer Guillaume Geefs. De ontwerpen in gips van de vier bas-reliëfs die scènes voorstellen uit de Septemberdagen worden bewaard in de vitrine en de serre van het voormalige atelier Salu. Leopold I van Saksen-Coburg-Saalfeld (1790-1865) legt op 21 juli 1831 de eed af van de constitutionele monarchie en huwt op 9 augustus met Louise-Marie (1812-1850).
2. Architect Tilman François Suys (1783-1861) had nog maar net in 1849 de achthoekige klokkentoren voor de kerk op de Koudenberg laten bouwen, gelegen aan het koningsplein. Hij is begraven op het kerkhof van Laken in een grafmonument naar een ontwerp van zijn zoon, Léon Suys (1823-1887) (Perk 28, concessie 139).

3. Christoph De Spiegeleer, *Le suprême hommage* (Brussel: VUBPress, 2020; Frederik Tinck, "De overlijdens van Louise-Marie en Leopold I als nooit eerder geziene massa-evenementen," *Tafofiel*, nr. 52 (2021): 5-14.

4. De Noordelijke Nederlanden waren sinds de jaren 60 in conflict met de Spaanse overheerser. Wat begon als een opstand van het gereformeerde Noorden tegen de katholieke Spaanse Habsburgers escaleert in een strijd, bekend als de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ontstaat in 1588 (bekrachtigd in de Vrede van Munster in 1648). Het katholieke Zuiden blijft onder Spaans katholiek bewind. Op uitzondering van het prinsbisdom Luik, het graafschap Artesië en de kasselrijen Rijssel, Dowaii en Orchies betreft het een grondgebied grotendeels overstemmend met België.

4. Louis Verniers, *Un millénaire d'histoire de Bruxelles* (Brussel: De Boeck, 1965), 295-298. Spanje erkent in 1607 de facto de soevereiniteit van de Republiek (Frankrijk en Engeland in 1609). De originele Akte van Ratificatie van het bestandstraktaat gesloten te Antwerpen tussen de Albrecht en Isabella en de Staten Generaal op 9 april 1609 wordt bewaard in het Nationaal Archief in Den Haag, fonds Staten-Generaal, inv. nr. 12588.20.
6. Luc Duerloo, "Pietas Albertina," *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 112, nr. 1 (1997): 1-18. De kostbare reliekhouders met drie gouden kronen geschonken door de infante wordt bewaard in Sint-Michiel en Sint-Goedele. Ze bevatte drie hosties die door Joden zijn doorboord op Goede Vrijdag van 1370 en daarna zouden hebben gebloed.
7. "Halle", "Historische kern van Halle en 'Kapittelkerk Sint-Martinus', VIOE, ID nrs. 14261, 140038 en 39441; Duerloo, "Pietas Albertina," 6.
8. Cornelis de Bie, *Het Gulden Cabinet van de Edel Vry Schilder-konst* (Antwerpen: Meyssens en van Montfort, 1662), 101. Cobergher wordt in 1605 benoemd. Andere bekende realisaties van hem zijn het ontwerp van de (afgebroken) barokke Karmelietenkerk in Brussel (1607-1611), de oprichting van Bergen van Barmhartigheid (tussen 1618 en 1634) en de drooglegging van de Moeren (1619-1626); "Basiliek Onze-Lieve-Vrouw", "Bedevaartsoord van Scherpenheuvel" en "Cobergher, Wenceslas", VIOE, ID nrs. 42731, 135109 en 799; Duerloo, "Pietas Albertina," 7.
9. Jan van Laarhoven, *De beeldtaal van de christelijke kunst* (Nijmegen/Amsterdam: Sun, 1992), 167. Een voorstelling van Byzantijnse oorsprong waarbij Maria vergeleken wordt met de 'troon van Salomo', de 'zetel van de wijsheid'. De scepter staat symbool voor haar vorstelijk gezag, de vogel kan verwijzen naar de Heilige Geest of naar de ziel. In 1872 is het beeldje gerestaureerd en gepolychromeerd.
10. Laurentius van Beneden, *Historie vande Kercke van Christus gewijdt, beelt, draet ende machtighe wercken vande Soete Moeder Godts Maria te Laken. Met een blinckende gouden keten des lofs Maria* (Brussel: Anthoon Huybrecht, 1624). Het stoffelijk overschot van Van Beneden (? – 1649) pastoor van de Lakense parochie rust onder het oudste grafmonument van het kerkhof van Laken, nabij het koor (Perk 9C); Quentin Hennin, *Oorsprongh van de kercke van Laken* (Brussel: Jacob van de Velde, 1694), 1-53; Alphonse Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, vol. 2 (Brussel: Ch. Vanderauwera, 1855), 347. Wauters baseert zich hiervoor op het tweedelig werk van de rechtsgeleerde Petrus a Thimo (Peter van der Heyden 1393-1474), *Brabantiae historia diplomatica* (Brussel, ca. 1464). Leo III was paus van 795 tot zijn overlijden in 816. Hij kroonde in 800 Karel tot keizer van het HRR.
11. Arthur Cosyn, *Laeken ancien et moderne* (Brussel: Bulens, 1904), 47-48; Gaillaume des Marez, *Guide illustré de Bruxelles: les monuments civils et religieux* (Brussel: Touringclub royal de Belgique, 1928), 156-164. Cosyn (1868-1927) was auteur van tal van publicaties, onder meer omtrent de Lakense geschiedenis. Hij was vrijmetselaar, liberaal gemeenteraadslid en schepen van openbaar onderwijs. Cosyn is begraven op het kerkhof van Laken (grafgalerijen); Alfons Bousse, "De Onze-Lieve-Vrouwkerk van Laken," *Eigen Schoon en de Brabander* 19, nr. 6-7 (1936): 214-219; Jo Claes, *Sanctus* (Leuven: Davidsfonds, 2002), 202. Guido wordt vaak afgebeeld in bruine pelgrimskleidij met hoed, pelgrimsstaf met kalebas en reistas. Hij is meestal vergezeld van een paard, koe of schaap; Herman Loris, "Guido van Anderlecht," *Laca Tijdingen* 23, nr. 3 (2012): 11-16;
- Maarten Delbeke, "The architecture of miracle-working statues in the Southern Netherlands," *Revue de l'histoire des religions*, nr. 2 (2015).
12. Paul Hermant, "De Roodzijden Draad," *Brabantse Folklore* 7, nr. 37-38 (1927): 169-171; C. De Baere, "Drie motieven uit de Brabantsche Marialegenden," *Eigen Schoon en de Brabander* 17 (1934): 200-201.
13. Wauters, *Bruxelles*, 351-353. Buchard was bisschop van het uitgestrekte bisdom van Kamerrijk tussen 1116 en 1130; Pierre Van Nieuwenhuysen, *L'histoire de Laeken-Notre-Dame à vol d'oiseau* (Brussel: Comté de Jette, 2006), 8-11; "Domein van de benedictijnenabdij van Afflighem," VIOE, ID. 134020; De Oratorianen is een gemeenschap van seculiere priesters die geen geloften hebben afgelegd (gesticht in Rome in 1574). Jacobus Boonen volgde Hovius op in 1621 en blijft aartsbisschop tot 1655. Hij wijdt in 1627 de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel in, in aanwezigheid van Isabella.
14. RAB-Vorst, *Archives ecclésiastiques du Brabant-Inventaire de la paroisse Notre-Dame à Laeken*, inv. nrs. 35624 en 36142-36143, 36152; H. Coekelberghs, *Précis historique de la dévotion à Notre-Dame de Laken* (Brussel: Conscience, 1893), 1-24; A.v.H., "Le chœur de l'ancienne église Notre-Dame à Laken," *Bulletin des métiers d'Art*, nr. 8 (1906): 217-224; Wauters, *Bruxelles*, 349-351; Tinck, "Louise-Marie en Leopold I," afb. 6; Claes, *Sanctus*, 264. De heilige Barbara (van Nicodemië) wordt steevast afgebeeld met een toren met drie vensters, desgevallend samen met een palm, een toorts, een boek, een kanonsloop of een zwaard; *Bulletin Communaux de Bruxelles* 1879-1901.
15. In de periode tussen 1576 en 1585 koos Brussel ervoor de Nederlandse opstand te steunen in rebellie tegen het Spaans gezag. In 1577 wordt Willem van Oranje triomfantelijk onthaalt. De periode is bekend als de 'Brusselse republiek'. De plundering vond plaats op 4 december 1581, de naamdag van de H. Barbara; Charles Potvin, *Albert et Isabelle* (Brussel: Lacroix & Van Heenen, 1861), 156; Celis, *Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwvoorplein in Laken* (Brussel: Koning Boudewijnstichting, 1994), 21-23; Anne-Laure Van Bruaene, Koenraad Jonckheere en Ruben Suykerbuyck, "Beeldenstorm. Iconoclasm in the sixteenth-century low countries," *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, nr. 131 (2016): 9-10; Patrick Hoffsummer en Christophe Maggi, *Rapport d'analyse dendrologique: Chapelle Notre-Dame (Laeken), la charpente du chœur, rapport d'expertise* (Luik: ULg, 2010). Met dank aan Armelle Weitz voor de duiding.
16. RAB, Laeken, inv. nr. 36150; Hovius is aartsbisschop van Mechelen van 1596 tot 1620; Celis, *Onze-Lieve-Vrouwvoorplein*, 22-23; Het glasraam wordt vernield door een storm in 1876. De resterende fragmenten werden in een kist bewaard in de dekenij; Jacob Campo Weyerman, *De Levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konstschilders en Konstschilderessen* ('s Gravenhage: Boucquet, 1729), 219; de Bie, *Cabinet*, 244; Wauters, *Bruxelles*, 329, 353-354.; Wim van der Elst, "De Heilige Guido en Laken," *Laca Tijdingen* 12, nr. 4 (2001): 11-17; "H. Guido van Anderlecht," *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed (Brussels Hoofdstedelijk Gewest)*. In tal van kerken zijn religieuze olieverfschilderijen van de Crayer te vinden.
17. Jan Verbesselt, *Zo was Heembeek* (Heembeek: Sociaal-Kulturele Raad, 1984), 55.
18. Hennin, *Laken*, 98-102; Arthur Cosyn, "De processie van Laeken in 1622," *Brabantsche Folklore* 1, nr. 4 (1922): 87; "Begijnhof," *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed* (Brussels

Hoofdstedelijk Gewest). Het Begijnhof Onze-Lieve-Vrouw ten Wijngaard, opgericht ca. 1250, huisvest in de 17de eeuw meer dan duizend begijnen. In het stadsweefsel is vandaag nog deels de plattegrond van dit stratenbegijnhof herkenbaar. Er blijft enkel nog de barokke Sint-Jan Baptist ten Begijnhof over, waarvan de bouw startte in 1657 op de funderingen van de voormalige gotische kerk. Ze is gebouwd naar een ontwerp van Lucas Faydherbe (1617-1697); Van Nieuwenhuysen, *Laeken*, 14-16. Op het einde van de 17de eeuw wordt het Maria-beeld in 1690 en 1693 nogmaals in veiligheid gebracht in het Groot Begijnhof. In 1697 wordt een dief gevat en aan een boom gebonden tot hij overlijdt aan de koude; Hugo Vanden Bossche, "Op zoek naar de Brusselse Begijnhoven," *Begijnhofkrant*, nr. 46 (2014): 2-8. De Lakense Poort werd ook de Zwarte Poort genoemd; Frederik Willem volgt in 1625 zijn halfbroer Maurits van Oranje op (1567-1625).

19. De kinderen zijn: Prins Lodewijk Filips (1833-1834), Leopold (1835-1909), Filips (1837-1905) en Charlotte (1840-1927).

20. [Anoniem], "Ditjes en Datjes," *Brabantse Folklore* 9, nr. 53-54 (1930): 256.

21. Abraham Verhoeven, "Tijdinghe uit Brussel," *Nieuwe Tijdinghen*, nr. 88 (1622). In dit ooggetuigenverslag wordt naast een nauwkeurige opsomming van de deelnemers, een uitvoerige beschrijving gemaakt van de maaltijd na de processie; Arthur Cosyn, "De processie van Laken in 1622," *Brabantsche Folklore* 1 (1921): 86-88; Kristin Van Damme en Jeroen Deploige, "Slecht nieuws, geen nieuws," *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, nr. 113 (1998): 1-12; Verhoevens (1575-1652) Tijdinghen zijn zowat de vroegste kranten die vanaf 1620 tot 1629 periodiek verschenen in de Zuidelijke Nederlanden. In 1621 werd in vier nummers de begrafenis van Albrecht uitvoerig beschreven; Gustave Abeels, "Een weinig bekende herberg: De Wildeman," *Laca Tijdingen* 10, nr. 2 (1998): 14-17; Annick Delfosse, *La 'Protectrice du Pais-Bas'* (Turnhout: Brepols, 2010), 117-119.

22. Alphonse Wauters, *Notice historique sur les Anciens Sermens ou Gildes d'arbalétriers, d'archers, d'arquebusiers et d'escremeurs de Bruxelles* (Brussel: Briard, 1848), 15-17; Marcel De Maeyer, Albrecht en Isabella en de Schilderkunst (Brussel: Paleis der Academiën, 1955), 136-137; Marguerite Casteels, "Antoon Sallaert en zijn atelier," *OKV* 9 (1955). Naast de vermelde doeken (inv.nrs. 168-169), heeft het V&A in haar collectie hiervan nog een replica (inv.nr. 171), en *De optocht met de praalwagens op de Zavel* (inv.nr. 5928). Het Prado bewaart *OLVrouw opt stocksken* en *De optocht van de ambachten* (inv.nrs. P1347-1348). Het KMSKB heeft drie replica's (inv.nr. 172 en 173 - standplaats Broodhuis, en inv.nr. 3446). Ook het KMSKA bezit eveneens een replica. De replica's zijn van Sallaert en zijn atelier; Werner Thomas en Luc Duerloo, *Albrecht en Isabella*, Catalogus (Turnhout: Brepols, 1998), 284, Cat. nr. 391; Hugo Vanden Bossche, "Op zoek naar de Brusselse Begijnhoven," *Begijnhofkrant*, nr. 46 (2014): 2-8; de Bie, *Cabinet*, 162, 168 en 220. Snayers maakte deel uit van het team schilders die Rubens assisteerden bij de serie *Torre de la Parada* (ca. 1637/40) voor het jachtpaviljoen, nabij het Prado. Hij is dan hofschilder van kardinaal-infant Ferdinand van Oostenrijk (1609-1641) die Isabella opvolgde als landvoogd. Een gedeelte van de Isabellestraat is ondergronds bewaard onder het Paleizenplein.

23. Walter Scheelen, "Meesterschap en mecenaat: Vlaamse schilders in dienst van Habsburg," *OKV* 26, nr. 1 (1988): 19-27; de Bie, *Cabinet*, 89, 163 en 412. Rubens is tevens peter van Jan Brueghel de Jonge. Het kasteel van Mariemont (letterlijk 'heuvel van Maria') is afgebeeld op het olieverfschilderij van Rubens en Brueghel, *Portret van Isabella*, ca. 1616/17 (Prado

Madrid). Het kasteel is in 1546 in opdracht van Maria van Hongarije (1505-1558) aangelegd als jachtslot. In opdracht van Isabella transformeert Cobergher het gebouw in 1605 tot een prestigieus paleis. Het wordt door Franse revolutionaire troepen in 1794 verwoest.

24. Jean Gurnez, *Laca Bruxellense suburbanum* (Brussel: 1647), 249-250; Louis Galesloot, *L'Ancienne Heptarchie de Laeken-Notre-Dame* (Gent: Vanderhaeghen, 1878), 250-287. Galesloot (1821-1884) is historicus en archeoloog, afdelingshoofd RAB, is begraven op het kerkhof van Laken (Perk 12, concessie 1142); Het Groothof is in handen van het oude geslacht *Laca* (huis van Laken), in de nabijheid wordt in de 18de eeuw Schonenberg gebouwd, dat de kern vormt van het huidige Koninklijk Paleis. Het recht van de abdij van Groot-Bijgaarden is verworven door schenkingen van het huis van *Bygardis*; Jan Verbeselt, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel IV. Tussen Zenne en Dender-III (Zoutleeuw: Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964-1967), 108-113, 134-135; Van Nieuwenhuysen, *Laeken*, 12-16. In 1921 wordt Laken toegevoegd aan de hoofdstad.

25. Max Roosees en Charles Louis Ruelens, *Correspondance de Rubens et documents épistolaires concernant la vie et ces oeuvres* deel III (Antwerpen: Veuve de Backer, 1900), 409*420. Rubens sluit de brieven af met 'Di Laeken, fuori Bruxelles il 26 Decembre 1625' (Bib. De Méjane, Aix-en-Provence), en 'Di Laeken, villa fuori di Bruxelles, il 9 di Gennero 1626' (Musée Inguibert de Carpentras). Rubens verbleef in het Brusselse, na een diplomatieke reis in de herfst van 1625. Hij plande verslag uit te brengen bij Isabella.; Arthur Cosyn, "La villa des de Cordes, à Laeken," *Bulletin Officiel du Touring Club de Belgique* 32 (1926): 13-15; Roger Platton, *À propos de la drêve Ste Anne* (Brussel: Cercle d'histoire et d'archéologie, 1988), 24; Robert van den Haute, "Rubens à Laeken," *Le folklore brabantçon*, nr. 267 (1990): 253-263. Het domein de Cordes was gelegen ter hoogte van de huidige Vriërestraat. Het lusthof is, na een heropbouw in 1725, definitief gesloopt in 1820; Wim van der Elst, "De serres van Stuyvenberg en omgeving," *Laca Tijdingen* 15, speciaal nr. (2003):12-15; Het *Portret van Jean-Charles de Cordes*, en zijn pendant, het *Portret van Jacqueline de Caestre*, maken deel uit van de collectie van het KMSKB (inv. nrs. 2618 en 2619).

26. Max Roosees, *L'oeuvre de P. P. Rubens*, deel IV (Antwerpen: Jos. Maes, 1890), 382; Wolfgang Adler, *Landscapes* (Oxford: Harvey Miller Publishers, 1982), 82-85; Christopher Brown, *Rubens's Landscapes* (Londen: National Gallery Publications, 1996), 35-47; Hans Devisscher, "Het landschap", *OKV* 56, nr. 317 (2007): 230-234; Christopher White, *The later Flemish Pictures in the collection of her Majesty the Queen* (Londen: Royal Collection Trust, 2007), 179-186. Rubens maakte een studie van de os en hernam koeien en boerinnen in volgende werken: *Studie van een os*, na 1618 (Wenen, Albertina), *Polderlandschap met herders en elf koeien*, 1615-1621 (München, Pinakothek), *De aanbidding der herders*, 1619 (Marseille, Musée des BA) en *Bebost landschap met melkmeisjes, koeien en een eendenjager*, ca. 1630 (Berlijn, Gemäldegalerie; Cosyn, Laeken, 103; Jan Lindemans, "Het voormalig Afflighemsch landgoed Ossegem," *Eigen Schoon en de Brabander* 14, nr. 1-2 (1931): 57-60; Mimi Debruyn, "Lakense parken in hun context," *Erfgoed Brussel*, nr. 17 (2015): 100; Lode De Clercq, "De voormalige kerk van O.L.Vrouw van Laken: afbraak en restauratie," (restauratiedossier, 2005), 1-9; de Bie, *Cabinet*, 56.

27. Véronique Samuel-Gohin, "L'érection de l'église Sainte-Marie de Schaerbeek," *Archives de sciences sociales des religions*, nr. 165 (2014): 21-46; "Sint-Mariakerk", Inventaris van het *Bouwkundig Erfgoed* (Brussels Hoofdstedelijk Gewest); Marcel Celis, *Onze-Lieve-Vrouwvoorplein*, 11-17.

28. “Mathieu Desmaréstraat”, “Kardinaal Cardijnplantsoen” en “Voormalig huis, met atelier, van de schilder Xavier Mellery (1845-1921),” *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed*. De pastorie is afgebroken in 1879. De twee stenen monumenten op het Cardijnplantsoen stonden aan de ingang van het paradijs aan de kerk. Ze dateren van na de periode Albrecht en Isabella. De fontein uit 1985 is een replica van het origineel uit 1688 en werd gevoed door de Sint-Annabron. De pijler is zijn pendant en is van 1792 (mogelijks naar een origineel van omstreeks 1700. Beide monumenten te zien zijn op een prent uit Antonius Sanderus, *Le grand théâtre du duché de Brabant*, 1729-1730; Als eerbetoon aan de symbolistische schilder Mellery wordt in 1902 een gedeelte van de voormalige Kerkstraat waar hij werd geboren, woonde en werkte, naar hem genoemd. Het straatgedeelte tot aan het kerkhof wordt genoemd naar de Lakense beeldhouwer Mathieu Desmaré (1877-1946). Beide kunstenaars zijn begraven op het kerkhof van Laken: Mellery (Perk 9D, concessie B100) en Desmaré (Perk 4, concessie B 268).

29. Guilielmus a Castro (Willem van der Borcht), *Spiegel der Eygen-kennisse* (Brussel: Lambert De Griek, 1643), 73; Gurnez, *Bruxellense*, 266; Hennin, *Laken*, 103-107; George Fricx, *Description de la ville de Bruxelles* (Brussel: G. Fricx, 1743), 149-151; Wauters, *Bruxelles*, 354; Cosyn, *Laeken*, 106-114; Arthur Cosyn, *De Bruxelles au Rupel* (Brussel: Bateaux de Plaisances Bruxellois, s.d.), 27-28; “Groendreef”, *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed*. De plannen voor de aanleg van een kanaal dat Willebroek met Brussel moest verbinden ontstond reeds in 1477 ten tijde van Maria van Boergondië. Het moest de lange vaartijd langs de Zenne over een traject van twintig km verkorten. In 1803 maakte Napoleon nog zijn intrede in Brussel langs dezelfde dreef, en in 1815 Willem I.; Anemie De Vos, “Hof van Den Haag en hof van Brussel (1890-1630)”, *Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 98, nr. 5-6 (1999): 198-213; Christophe Loir, “Zien en gezien worden. De Brusselse promenades in de 18de en 19de eeuw,” *Erfgoed Brussel*, nr. 5-6 (2013): 45-46; de Bie, *Cabinet*, 478. Francquart is de schoonbroer van Cobergher en maakt in 1617 faam door de publicatie van het traktaat *Premier livre d'architecture* (Brussel: H. Antoine, 1617). Hij wordt in 1613 hofschilder van de aartshertogen en in 1622 hofarchitect. <https://monument.heritage.brussels.nl/streets/10208136> en https://monument.heritage.brussels.nl/Brussel_Laken/Mellerystraat/A001/37736;

30. Spiegeleer, *Hommage*; Joris Dillen, “Het station van Laken,” *Laca Tijdingen* 7, nr. 3 ((1996): 21-22; Tinck, “Louise-Marie en Leopold I,” 6-9

31. Petrus De Wal, *Collectanea Rerum gestarum et Eventuum Cartusiae Bruxellensis*, 1625 (KBR, Ms. 7043), 136-137: ‘*Henricus Hinckaert dat nomen ordini nostro in Schuet. (...) Extat tabula in sacello sanctæ Annæ in Lacken, quam circa professionem fieri curavit prædictus domnus Henricus Hinc-kaert annorum tunc 22, ubi depictus est ad vivum, in medio imago est crucifixi sub qua hæc pia verba leguntur*’; Hennin, *Laken*, 102-110; Wauters, *Bruxelles*, 354-355. De fontein is gerestaureerd in 1841; Cosyn, *Laeken*, 71-76. Een witmarmere plaat draagt de tekst: *Fontem Hunc Divae Matri Annae Sachem/Jam Dudem Febricitantibus Salutarem/Ne Ultra Inglorus Per Terram Serperet/Serma Isabella Clara Eugenia/ Hispaniarum Infans/Ex Desiderio R. P. Andreae A Soto/ Alveo Ornamentisque Donavit/Anno MDCXXV*. Uit wateranalyses blijkt dat het water kwalitatief niet verschilt van gewoon drinkbaar water, hetgeen echter in de regio in beperkte mate beschikbaar was; Hennin, *Laken*, 107-110; Celis, *Laeken*, 71-75; Paul Hermant en Denis Boomans, *Le médecine populaire* (Brussel: *Le Folklore Brabançon*, 1919), 78; Verbesselt, *paro-*

chiewezen, 117-118; Platton, *Ste Anne*, 3-9; “De Sint-Annadreef” en “De Sint-Annakapel en Sint-Annafontein,” *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed*; David Buisseret et al., *Met passer en penseel* (Doornik: La Renaissance du livre, 2000), 238; Krista De Jonge, Anemie De Vos en Joris Snaet, *Bellissimi Ingegneri, Grandissimo Splendore* (Leuven: Universitaire Pers, 2000), 35-37, https://monument.heritage.brussels.nl/Brussel_Laken/Abelenlaan/A001/39527.

32. Marie de Villermont, *L'infante Isabelle*, deel 2 (Tamines: Duculot-Roulin, 1912), 150-151.; Stefaan Grieten, “Een heilige verbeeld. Iconografie en ideologische recuperatie van de heilige Begga,” *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* (1994): 259; Thomas en Duerloo, *Albrecht en Isabella*, *Catalogus* (Turnhout: Brepols, 1998), 284, Cat. nr. 391; Het ineengevlochten monogram is aangebracht op de flank van het bruine paard vooraan midden.

33. AKP, *Funérailles de S.M. le Roi Léopold I*, dossier nr. 89; Tinck, “Louise-Marie en Leopold I,” 5-14.

34. Duerloo, “Pietas Albertina,” 2-3; Casteels, “Sallaert”; De Spiegeleer, *Hommage*, 105; De Jezüitenkerk wordt gesloopt omstreeks 1811.

35. Duerloo, “Pietas Albertinas,” 5; Guy Delmarcel, *Het Vlaamse wandtapijt van de 15de tot de 18de eeuw* (Tielt: Lannoo, 1999), 200-251; Filips III (1578-1621), halfbroer van Isabella had zijn vader Filips II (1527-1598) opgevolgd na zijn overlijden in 1598.

36. Rubens had Isabella reeds eerder geportretteerd als clarisse in 1625 (Norton Simon Collection, Californië). Op het schilderij Isabella schenkt haar juwelen aan de Onze-Lieve-Vrouwe van Halle, ca. 1630, van Caspar de Crayer is ze eveneens afgebeeld als clarisse (Doornik, Sint-Brixiuskerk); Potvin, Albert, 148; Sander Pierron, *Histoire de la forêt de Soigne* (Brussel: Charles Bulens, 1905), 244-245. Het klooster wordt in 1796 afgeschaft waarna de afbraak en het verval begint.

37. Thomas en Duerloo, *Albrecht en Isabella*, *Catalogus* (Turnhout: Brepols, 1998), 291-292, Cat. nr. 400.

Eryce Puteanus, *Pompe funèbre du très-pieux et très-puissant Prince Albert* (Brussel: Mommarts, 1623), heruitgave (Brussel: Jean Leonard, 1623), 1-36, 623 platen (heruitgave 64); Jean Puget de la Serre, *Mausolée érigé à la mémoire d'Isabelle-Claire-Eugenie* (Brussel: Jean Pepermans, 1634), 1-117; De Vos, “Den Haag en Brussel”, 198-213.

38. Jules Géruzet, *Funérailles de S.A.R. Louise-Marie* (Brussel: Géruzet, 1850); Jules Géruzet, *Funérailles de S.M. Léopold de Saxe-Cobourg* (Brussel: Géruaet, 1866); Ghémar Frères, *Funérailles de S.M. Léopold 1er* (Brussel: Ghémar Frères, 1866).

3. VOORMALIGE KERK VAN ONZE-LIEVE-VROUW-VAN-LAKEN: AFBRAAK EN RESTAURATIE

LODE DE CLERCQ

Afb. 1 De oude en de nieuwe kerk, situatie vóór 1884, foto Alexandre

In 2009-2010 werd het koor van de oude parochiekerk op het kerkhof van Laken gerestaureerd door het architectenbureau Karel Breda i.s.m. studie bureau Lode De Clercq en uitgevoerd door Renotec.

Onderstaand artikel¹ is onderdeel van het bouwhistorisch dossier en schetst de geschiedenis van de oude parochiekerk in de 19de eeuw. De lotgevallen van deze kerk zijn de illustratie van een 'zoekende' monumentenzorg waarbij de betrokken actoren – de overheid, de kerkfabriek en de gemeente, de architecten en de *Koninklijke Commissie voor Monumenten* (KCM) - zich positioneren.

Afb. 2 tijdens de restauratie, foto architectenbureau Karel Breda

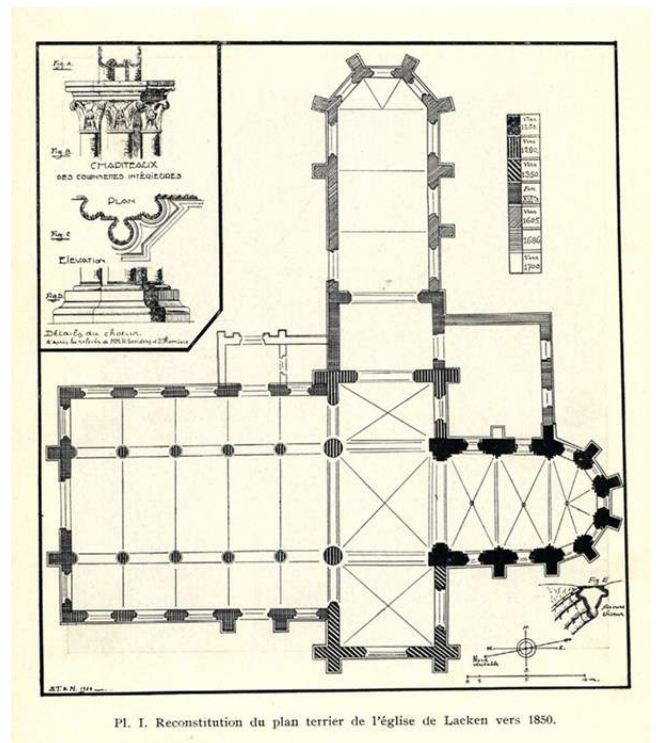
Kort na het overlijden van koning Leopold I in 1865 kreeg de sinds 1850 als Koninklijke grafkapel dienstdoende vijftiende-eeuwse Sint-Barbarakapel, die was gesitueerd in het verlengde van het linkertransept van de gotische Onze-Lieve-Vrouwparochiekerk een aangepaste toegang. Deze toegang werd rond 1865 gerealiseerd naar ontwerp van architect Louis De Curte.² (1817-1891). (afb. 3)

Afb. 3 Poort die de ingang vormde tot de Koninklijke Grafkapel, arch. L De Curte , 1865, foto Géruzet met handgeschreven dédicace van De Curte (collectie Epitaaf vzw)

Dit was de laatste uitbreiding die dit over eeuwen opgetrokken bedehuis te beurt viel omdat de kerk bij Koninklijk Besluit van 14 oktober 1850, dus gelijktijdig met de bijzetting van de pas overleden Koningin Louise Marie in de grafkelder van de Sint-Barbarakapel, buiten gebruik was gesteld. Wel zou de kerk in praktijk nog blijven dienst doen als parochiekerk, tot de inwijding van de nieuwe kerk op 7 augustus 1872 een feit was. Korte tijd nadien vroeg de kerkfabriek aan de hogere instanties toelating om de kerk grotendeels te laten slopen en enkel de Sint-Barbarakapel of het koor te bewaren en te gebruiken voor catechese of voor congregaties en tevens als aandenken aan de aloude cultusplaats voor Maria. De minister vroeg bijgevolg advies aan de *Koninklijke Commissie voor Monumenten* (KCM) wiens afgevaardigden op 11 augustus 1873 ter plaatse afstapten. Het hierop gebaseerde advies (28 augustus 1873)³, dat ondertekend werd door

de secretaris Rousseau en de voorzitter Wellens, luidde dat het koor wel degelijk het meest interessante deel was om te bewaren en dit omwille van zijn representatief karakter van de *'style ogivale primaire'* waarvan o.m. de sluitstenen en de collobetten rond de vensters de belangrijkste getuigenissen vormden. Daarnaast oordeelde de KCM dat het 14de-eeuwse transept en de vieringtoren dienden te worden behouden. (Afb.4) Al deze elementen zouden samen een pittoresk geheel kunnen vormen. Het maken van echte nieuwe gevels was volgens de KCM zelfs niet nodig: een eenvoudige muur bekleed met klimop (op zijn Engels) en een klein toegangspoortje zouden kunnen volstaan. Als poortje stelde men overigens voor de bestaande gebeeldhouwde omlijsting te gebruiken van de Koninklijke Grafkapel.

Afb. 4, Plattegrond , reconstructie van de toestand ca. 1850, Thibaut de Maisières , l'ancienne église de Laeken, Bulletin archéologique, 1934.

Op 25 mei 1875 stuurde de KCM aan de minister een project voor de constructie van een muur met steunbeer dienende voor de instandhouding van de oude kerk van Laken (4 plannen en 2 foto's) die ontworpen werd door de bij de Commissie werkende 'leerling-architect' Constant Haller. Hierbij werd uiteraard het concept van de KCM met behoud van het koor, de vieringtoren en de transeptarmen, uitgewerkt.

Ondertussen was architect August Van Assche in

1875 door de kerkfabriek gevraagd en stelde hij zijn tegenvoorstel (met enkel behoud van koor?) voor in een dossier met niet minder dan 12 plannen. Dit werd door de KCM besproken en naar de architect teruggestuurd met de volgende conclusie:

*‘Nous supposons que vous n’avez pas reçu communication du rapport que nous avons déjà fait sur cette affaire. Nous vous adressons ci-joint une copie de ce document, avec prière de vouloir bien étudier un projet conforme à nos indications, et d’y joindre un résumé de la dépense à faire’.*⁴

Uiteindelijk haalde Van Assche bakzeil en diende hij eind 1876 een project in dat conform was met de eisen van de KCM. Wel bleek dat dit project nu niet minder dan 27.678,94 franken ging kosten.⁵ Dit leidde tot een patstelling omdat het staatsbudget van Schone Kunsten enkel voorzag in een bedrag van 20.000 franken. Voor de rest stelde het gemeentebestuur aan de gouverneur dat de kerkfabriek en het ministerie van Justitie, hun geld reeds gereserveerd hadden voor het verder afwerken van de monumentale nieuwe kerk.⁶

De kerkfabriek stelde in 1878 voor een gedeelte van de kerk te laten restaureren. De gemeente vroeg in haar vergadering van 22 mei (brief 29 mei) 1878) om een plan en een schatting van de kostprijs der werken. De hieruit volgende impasse leidde tot een verdere opflakking van de spanningen tussen de gemeente en de kerkfabriek. Dit laaide verder op toen, als gevolg van een Arrest van het hof van Beroep te Gent eveneens in 1878, de eigendomstitel van de oude kerken werd gelegd bij de gemeenten. Alhoewel omstreeks 1880 er blijkbaar een overeenkomst werd bereikt waarbij de kerkfabriek de kerk gedeeltelijk aan de gemeente zou afstaan voor sloping en dat het andere gedeelte eigendom bleef van de kerkfabriek en dat zij bijgevolg de kosten voor de restauratie zouden betalen, gebeurde er de eerstvolgende jaren niets en verkommerde het kerkgebouw. Een onweersstorm verergerde in 1884 de toestand zodanig dat de gemeente begon met het slopen van de middenbeuk.

Ondertussen had, volgens Van Assche, de liberale burgemeester Bockstael blijkbaar contact opgenomen met Louis De Curte om voor de gemeente een aangepast voorstel te maken voor een restauratie van ditmaal koor en toren (zonder de transepten). Van Assche, die blijkbaar werd gevraagd om een raming te maken van dit project van zijn collega,

schreef aan de deken van Laken (29 augustus 1884) dat hij dit om inhoudelijke redenen niet van plan was. Hij vroeg zich overigens af wat de kerkfabriek nu eigenlijk dacht van dit plan:

*‘Comme je vous l’ai fait remarquer dans ma lettre du 29 avril 1884, dans ce projet l’ancienne chapelle serait convertie en musée funéraire avec crypte, en de sous seraient placées des mausolées’*⁷ en verder: *‘Je ne suis nullement partisan du projet proposé par le bourgemestre’.*

Van Assche raadde de deken dan ook aan dat het moment gekomen was, ‘nu we een katholieke minister hebben’, om in actie te schieten. Na de val van de liberale regering op 10 juni 1884 kwam immers de katholieke regering Malou-Jacobs-Woeste aan de macht waarbij justitie in handen kwam van de na de bikkelharde schoolstrijd revanchistisch ingestelde Ch. Woeste en openbare werken in handen van de katholieke A. Beernaert.⁸ Ook beval Van Assche aan om Kanunnik Reussens onder de arm te nemen die, sinds het aantreden van de nieuwe katholieke regering, in de KCM werd opgenomen.⁹

De KCM had ondertussen aan architect Coenraets¹⁰ een minimalistisch en bovendien pittoresk programma laten maken dat in de lijn lag van haar vroegere standpunten. Dit ontwerp hield de bouw in van muren die het transept afsloten met daarbij een portaal in de kruising. Als ingang zou de poort van de Sint-Barbarakapel worden herbruikt. Op 11 februari werd dit voorgelegd aan de minister die dit goedkeurde. Vervolgens schreef de administratie van Schone Kunsten (Katholieke A. de Moreau) een brief aan de kerkfabriek waarin deze uitdrukkelijk te kennen gaf dat de plannen van Van Assche niet bruikbaar waren:

‘Les plans de Mr. l’Architecte Van Assche mentionnés par la condition III ne sont pas applicables à cette disposition nouvelle qui doit donner à l’ensemble des constructions restaurées, le chœur, le transept et la tour un aspect analogue à celui des ruines de l’abbaye de Canterbury en Angleterre.’

In november richt de minister zich tot de deken in verband met diens interventie ten gunste van de aanstelling van Van Assche. De dag daarna was Van Assche hierover op de hoogte gebracht en beloofde hij stukken te sturen aan de deken over de restauratie. Twee dagen daarna, op 16 november 1885, richtte van Assche zich terug tot de deken en stelde dat burgemeester Bockstael zijn rivaal De Curte wilde laten aanduiden. Daartegenover stelde

Van Assche dat zijn initiële plannen van 14 december 1876 reeds door de KCM werden goedgekeurd (wat niet volledig het geval was wegens budgetoverschrijding) en dreigde hij nu zijn kosten te vorderen voor het vele werk en de studies die hij sindsdien had verricht.¹¹

Op 17 december 1885 werd er een compromis voorgesteld tussen de gemeenteraad en de kerkfabriek waarbij de eerste schreef dat ze akkoord waren om elk 1/6 van het totale restauratiebudget te dragen en de overige 2/3 door de staat. Bovendien schreef Bockstael:

'Je ne vois pas d'inconvénient, Messieurs, à ce que les travaux s'exécutent comme le demande le conseil de fabrique d'après les plans de Mrs. l'Architecte Van Assche, pourvue que celui-ci complète son projet d'après le programme pittoresque donné à m. l'Architecte Coenraets, et pourvue que la dépense totale ne dépasse pas les 22.100 francs, somme à laquelle s'élevait le devis de ce dernier architecte et que la Commission royale des monuments déclare suffisante pour les travaux nécessaires à la conservation de l'édifice'.

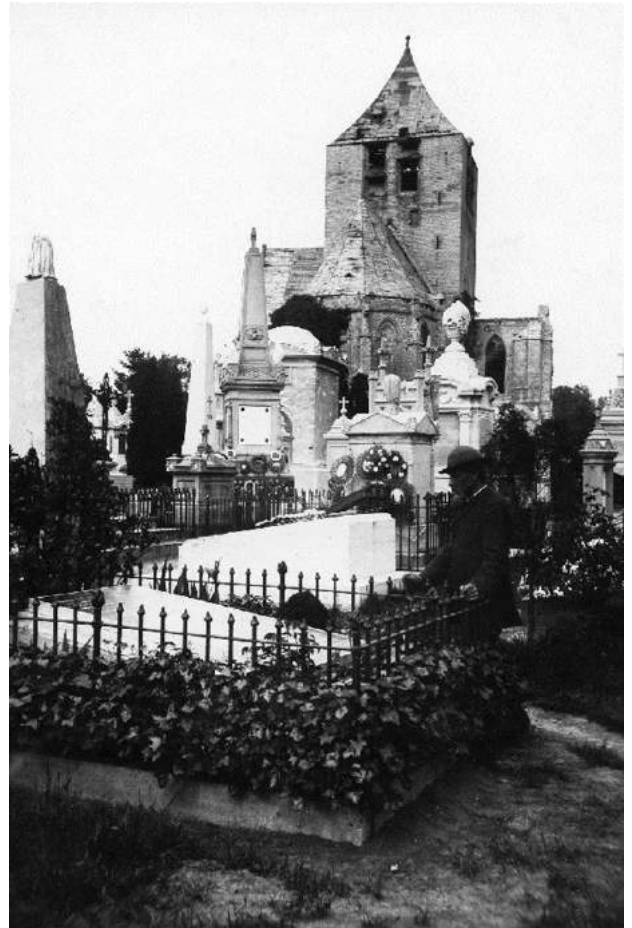
Waarschijnlijk weigerde Van Assche een dergelijke knieval te doen en tenslotte werd het werk op 1 juli 1887 aanbesteed en, na Coenraets ontslagname wegens ziekte, uitgevoerd onder leiding van De Curte vanaf augustus 1887.

Op basis van de iconografische documentatie kunnen we ons een duidelijk beeld vormen van hetgeen toen werd gerealiseerd. (afb. 5)

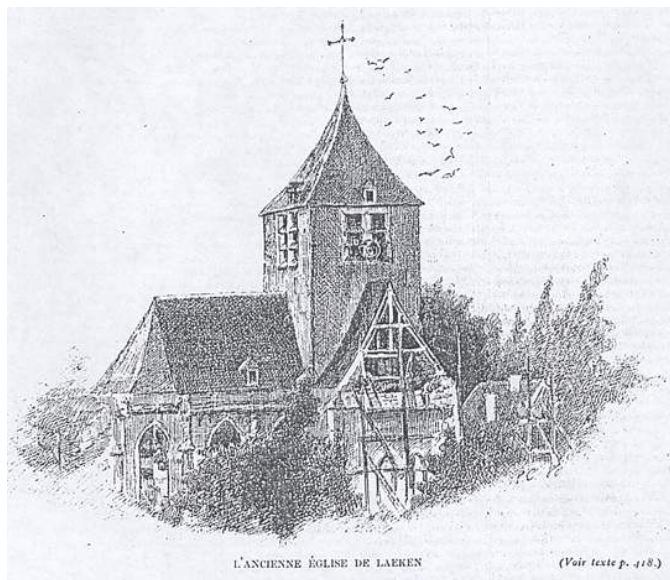
Afb.5 Na gedeeltelijke afbraak,, 1884 , coll. Gustave Abeels

De afbraakwerken van 1884 hadden ertoe geleid dat het schip, de Sint-Barbarakapel en de sacristie volledig waren verdwenen en dat het dak van het oostelijke transept met inbegrip van het spant ook volledig was teloorgegaan. De overige daken van het westelijke transept, de vieringtoren en het koor waren ontdaan van hun leibedekking (stonden dus 3 jaar bloot aan infiltraties! cfr. infra.). (afb. 6)

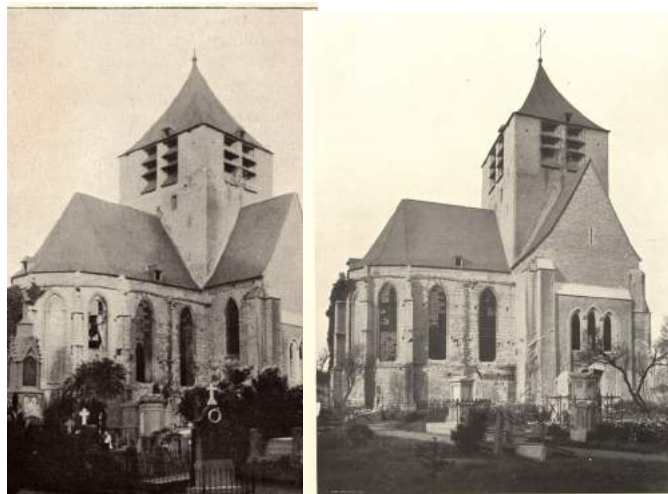
Afb. 6 Tijdens de afbraak, Fotograaf: onbekend, Commission royale des Monuments et des Sites, ca. 1882 (©KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché A124882)

Van de werken zelf is er slechts één werffoto bekend nl. het zicht door P.C. van het oostelijke transept in 1888.¹² Hier ziet men dat deze zijbeuk opnieuw voorzien was van een spant (soort eenvoudig schaarspant) en een bebording. De nieuwe topgevel was nog niet opgetrokken en men heeft een zicht op de steigers en de ladders binnenin dit kerkgedeelte. (afb. 7)

Afb. 7 de werf, in 'le Patriote illustré' 1888.

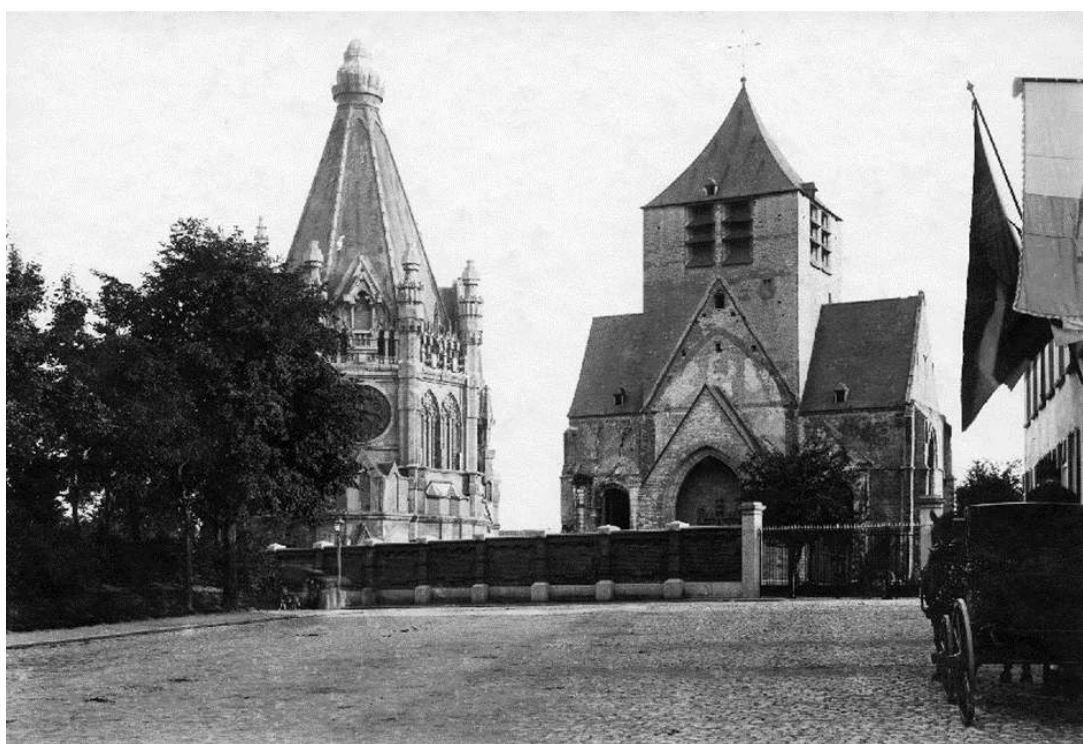
De werken werden opgeleverd in april 1890. De nog bestaande daken en het nieuwe zadeldak boven het oostelijke transept werden opnieuw voorzien van leien. (afb. 8 en 9) De oude dwarse en langse steunberen aan het transept einde (met inbegrip van de 16de-eeuwse uitbreiding, zie de Maisières) werden behouden en vervolledigd. Het onderste dikkere deel van de sluitmuur werd voorzien van een nis met bovenaan een gekoppeld drielicht en onderaan een segmentbogig toegangsportaal, een architecturale compositie die voor zover we dat kunnen uitmaken, niet gesteund was op een historisch element. Dit dikkere muurdeel, voorzien van een eigenaardig parement in een soort *opus reticulatum*, dat bedoeld was om een oudere vroeggotische bouwphase te suggereren, werd afgedekt met

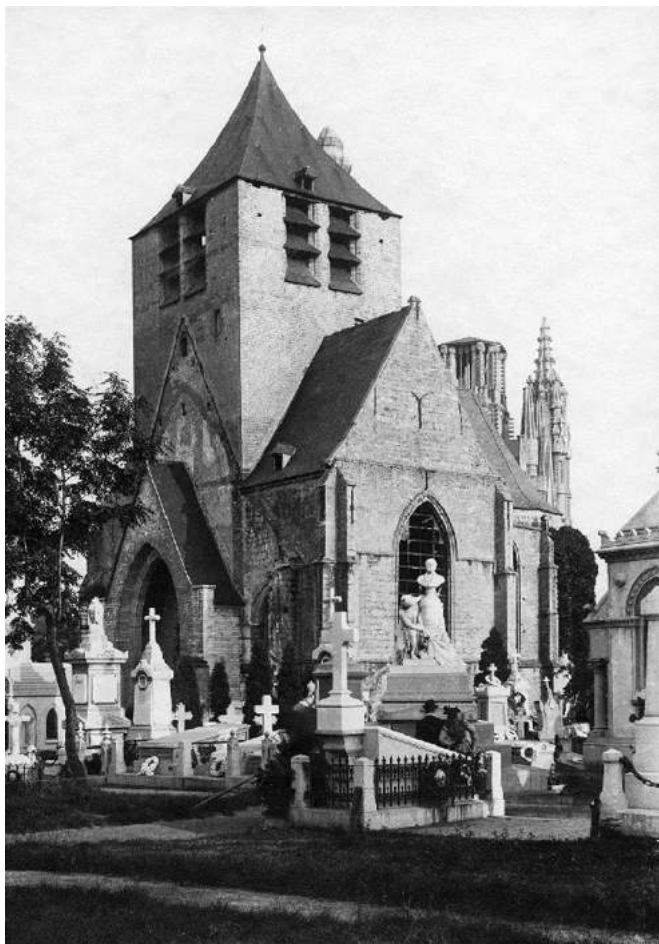
Afb. 8 Cosyn 1893, Afb. 9 Bulletin des Métiers d'art 1906

een klein lessenaarsdakje. De nieuwe puntgevel erboven, met een lichtspiegel ter hoogte van de zolder, werd opgetrokken en bekleed met een kalkzandstenen parement met een tamelijk beperkte steenhoogte (nieuwe Lediaanse steen?).

Aan de noordelijke zijde werd het schip ter hoogte van de scheiboog van de viering gesloten met een muur en voorzien van een groot, van een geprofileerde omlijsting voorzien, voorportaal dat ook was afgedekt met een eenvoudig zadeldakje (afb. 10). Onder dit voorportaal werd het neogotische portaal van De Curte opgesteld. Aan de oostelijke zijde werd de noordelijke transeptmuur, met onderaan de gedrukte scheiboog naar de vroegere zijbeuk, open bewaard. Ook de twee enorme scheuren die zich boven deze scheiboog aftekenden bleven blijkbaar onbehandeld. Deze scheuren hebben wellicht

Afb. 10 Noordzijde (©KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché A00403)

Afb. 11 Zicht op de kerk 1895 (© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché A004036)

te maken met de verschillende zetting van de zwaardere toren en het lichtere transept (cfr. infra).

Aan de westelijke transeptmuur menen we eenzelfde situatie te kunnen ontwaren. De metalen ramen in het ganse gebouw werden niet hersteld en gelaten in hun grotendeels onbeglaasde toestand. De dichtgemetselde ramen in de apsis werden niet terug geopend. (afb. 11)

Toen in 1890 deze 'ruïne' werd opgeleverd waren de meningen erg verdeeld. Bovendien was de uitvoeringsprijs toch nog opgelopen tot ca. 25.000 franken en dreigde de aannemer met een proces.¹³

Daarenboven bleek Van Assche zich niet bij de toestand te hebben neergelegd want hij verkreeg van de kerkfabriek een betaling van niet minder dan 600 franken, een uitgave die door de gemeenteraad werd goedgekeurd op 26 april 1889.¹⁴

De doodsteek voor dit ruïneconcept kwam er tenslotte in 1891 toen drie deskundigen (ingenieurs?) nl. E. Dutart, Becker en Kindt een ronduit vernietigende analyse opmaakten van het pas opgeleverde bouwwerk. (zie verder bijlage p. 38-40) Hun opdracht bestond erin om enerzijds uit te maken wat

de oorzaken waren van een aantal scheuren en diepe barsten die recent in dit bouwwerk aan het licht waren gekomen en anderzijds welke maatregelen er dienden te worden getroffen om nieuwe degradaties tegen te gaan en de gebouwen tegen verdere verkrotting te beschermen.

In hun heel nuchter opgesteld rapport wezen de experts erop dat enkele degradaties nieuw waren maar dat een groot gedeelte reeds een ouder karakter had. Ze verwezen naar enkele rapporten van 1884 van betrokken gemeenteambtenaren. Impliciet werd dus gezegd dat de recente herstelcampagne veel van deze belangrijke aantastingen ongemoeid had gelaten. Ook wezen ze erop dat de gebouwen sinds 1884 ongeveer 3 jaar zonder dakbedekking hadden gestaan. Dit had uiteraard een nefaste invloed gehad op de volgens hen weinig kwalitatieve oude mortel.

De waterinfiltraties hadden soms waterstromen tot gevolg die de ondergrond hadden aangetast. Deze constructie was volgens hen op een kleiige zandbodem opgetrokken die volgens de Gentse Prof. Ir. Boudin slechts een grensdragvermogen had van 2.5 kg/cm².¹⁵ Volgens hen was de druk op de ondergrond onder de toren gemiddeld reeds 5 kg./cm² en aan de pijlers onder de toren ter hoogte van het koor zelfs 11 kg/cm². Door deze belastingsverschillen en het feit dat het grensdragvermogen van de bodem plaatselijk werd overschreden waren zettingen ontstaan. Ook in de rest van het gebouw deden zich als gevolg van de onregelmatige kwaliteit van de kleiige zandbodem zettingen voor. De verergerde scheurvorming in de noordelijke gevel van het oostelijk transept hadden wellicht te maken met de recente zettingen als gevolg van de nieuwe belastingen (cfr. supra, zie ook afb. 10).

Vervolgens stelden de experts de afbraak voor van een ganse reeks bouwdelen die toch niet meer te redden waren zoals o.m. de transeptgewelven. De koorgewelven waren nog voldoende gezond en verdienden dus wel reparatie. Ook de torenromp bleek nog herstelbaar.

Indien men dit geheel zou willen behouden waren er nog zeer aanzienlijke werken nodig. Sommige delen van het gebouw dienden te worden afgebroken en gerestaureerd, bij andere dienden de funderingen te worden beveiligd en te worden uitgebreid (zeer duur werk) om te weerstaan aan de reële belastingen.

Op basis van dit expertiseverslag, dat spijkers met koppen bleek te slaan, gingen blijkbaar alle partijen overstag en kreeg de kerkfabriek er uiteindelijk haar project door gedrukt. Van Assche kwam dus

weer ten tonele en op 10 juli 1894 werden zijn plannen per Koninklijk besluit goedgekeurd. Op basis van deze gegevens werd er ten slotte een overeenkomst bereikt tussen de kerkfabriek en de gemeente. De kerkfabriek verklaarde zich akkoord afstand te doen van haar eigendomsrechten betreffende de oude gebouwen (kerk) en van de materialen afkomstig van de afbraak. De gemeente nam de reparatie en de restauratie van het koor op zich en dit volgens de nu goedgekeurde plannen van Van Assche. De gemeente nam eveneens de afbraak van de toren en de transepten op zich. Hierbij werd gesteld, conform aan het lastenboek, dat de afbraakmaterialen te beschikking moesten staan bij de restauratie van de koorpartij! Deze koorpartij tenslotte zou worden ingericht tot een kapel waarvan enkel de kerk het gebruiksrecht zou hebben.

Met het zicht op de op stapel zijnde restauratie richtte de gemeente zich nogmaals tot de kerkfabriek; zij vroegen informatie over eventuele nabestaanden van oude grafzerken die in de muren van dit heiligdom waren ingewerkt en of die ofwel zouden worden verwijderd ofwel een nieuwe bestemming dienden te verkrijgen.¹⁶

Van Assche bleef niet bij de pakken zitten: reeds op 12 oktober 1894 werd de aanbesteding op basis van zijn lastenboek goedgekeurd en zo konden de werken op 30 oktober 1894 van start gaan. De werken, die een uitvoeringstermijn hadden tot 1896, werden aangenomen door de Entreprisse Chs. Delit, rue Fonsuy uit Brussel.

Tijdens de uitvoering kwamen in 1895 de belangrijke resten van de muurschilderingen in het koor aan het licht.

Op 18 juni 1896 wendde Van Assche zich opnieuw tot deken Coeckelbergh. Na een geruststelling dat de werken hun einde naderden begon onze architect aan een waslijst van meerwerken. Eerst en vooral had de restauratie van het mooie koortje nog een meeruitgave geveerd van 3190.23 franken. De KCM had o.a. voorgesteld een groot deel van het interieurparement te vernieuwen om in overeenstemming te zijn met de delen met muurschilderingen die vliedsdun op een mooi geëffend parement waren aangebracht.

Bovendien had die Commissie het nu ook nog nodig bevonden om de vloer in overeenstemming te brengen met de resten van de muurschilderingen. Hierdoor was de keuze gevallen op een keramische vloer met heel kleine tegeltjes (6 x 6 cm), hetwelk op zich een meeruitgave vergde van 2525.41 fran-

ken. Kwam daarboven nog de reconstructie van de muurschilderingen door Bressers die op een bedrag van 3500 franken werd geschat. Leon Bressers (1865 – 1947) behoort, als zoon van architect Adriaan Hubert Bressers tot de tweede generatie van het fameuze door J.B. Béthune beïnvloede Gentse atelier Bressers. Bressers was in eerste instantie gespecialiseerd in de restauratie en reconstructie van muurschilderingen.¹⁷

Het gemeentebestuur wilde via Van Assche blijkbaar weten of de kerkfabriek van zin was iets bij te dragen in al deze uitgaven.

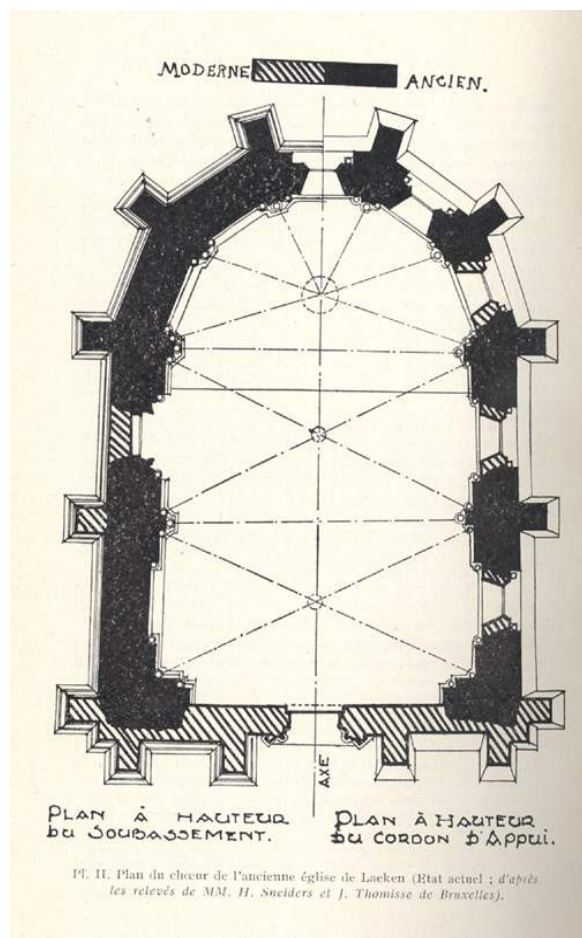

Afb. 12. Interieur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, lithografie, Joseph Hoolans.

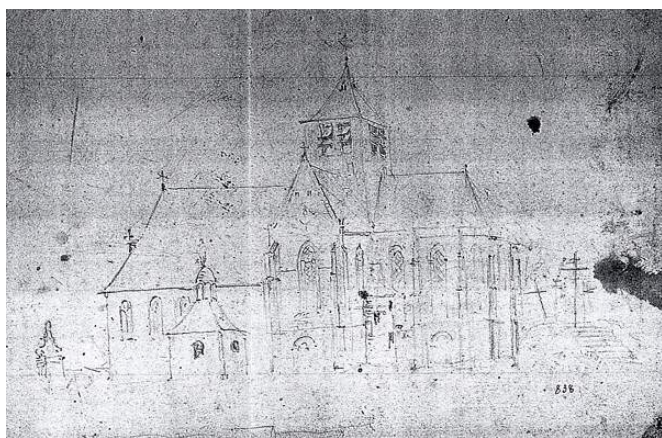
Aangezien het oude (barok?)¹⁸ altaar te sterk was aangetast stelde Van Assche voor dit te vernieuwen door middel van een nieuw stenen altaar (in neogotische stijl). (afb. 12) Bovendien liet dit aan Van Assche toe de ramen van de apsis opnieuw open te maken en alles reconstruerend te herstellen.

Deze aanpak, die kenmerkend was voor Van Assche,¹⁹ mondde uit in een conservatie en bovendien ook een ruime vervollediging van alle archi-

tecturale elementen. Zo werd de zuidoostelijke steunbeer, die indertijd in functie van de sacristie was weggebroken, gereconstrueerd en werden de ramen (dagkanten soms met inbegrip van collobetten met nieuwe kapitelen in Savonnièressteen) gereconstrueerd. (afb. 13)

Afb. 13 Plattegrond van het koor, Thibaut de Maisières, l'ancienne église de Laeken, Bulletin archéologique, 1934.

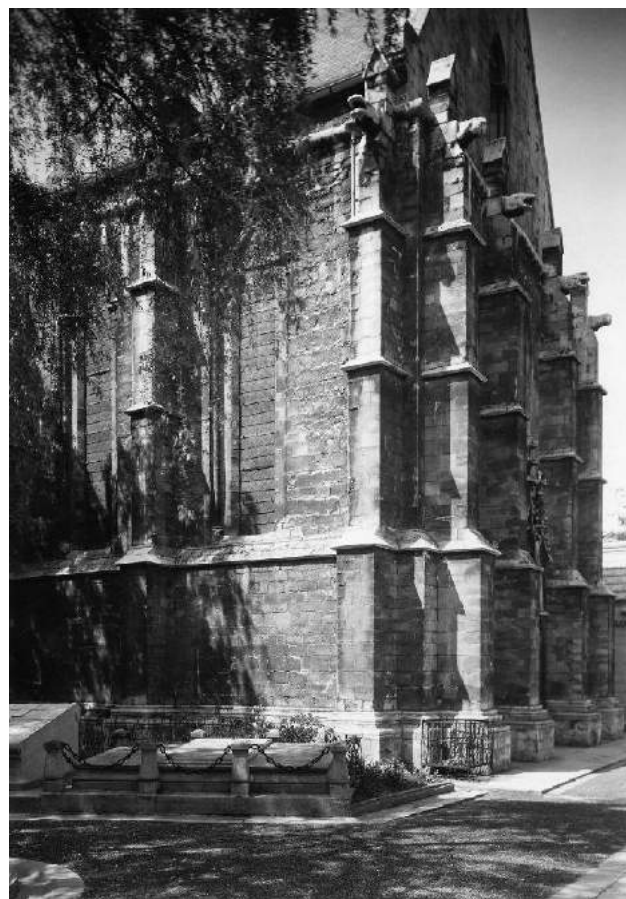

Afb. 14 Tekening met poortje in koor, midden 19de eeuw, SAB

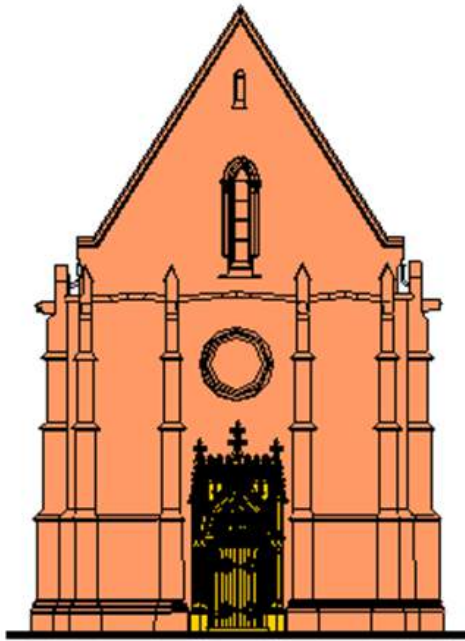
De eenvoudige pinakelvervangende afdekkingen van de steunberen werden grotendeels gereconstrueerd alsook het merendeel van de korte in

Savonnièressteen gebeeldhouwde spuwbers die in deze steunberen waren verankerd. Slechts één oorspronkelijk in Lediaanse steen gebeeldhouwd exemplaar bleef bewaard. De resten van het oude rondbogige portaal in de linkerkoormuur (tweede travee west), waarvan het bestaan is gedocumenteerd door een anonieme pentekening uit het midden van de 19de eeuw,²⁰ werden integraal gereconstrueerd in Savonnièressteen. (afb. 14)

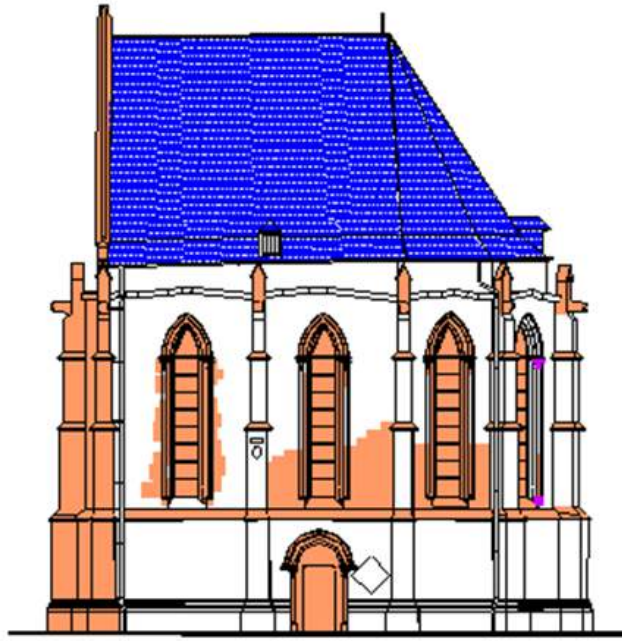
De nieuwe gevel die Van Assche had uitgetekend en waarin hij centraal het portaal van De Curte opstelde, had een wonderlijk karakter. In zijn ijver om aan het geheel een eenvormig aspect te geven geleedde hij de puntgevel niet enkel met vier zware steunberen doch trok hij eveneens de hier functioneloze geprofileerde muurgoot door en stelde hij daarop, naar achter, de puntgevel. In de steunberen voorzag hij eveneens zware gebeeldhouwde spuwbers naar analogie met die van het koor. (Afb. 15)

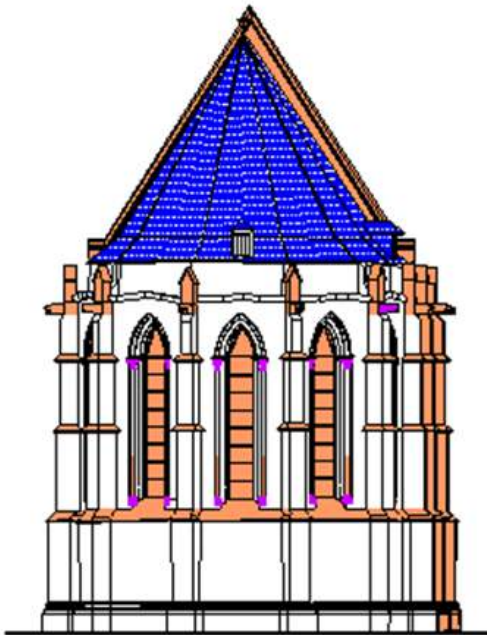
Afb. 15 gevel met steunberen, foto 1942 [© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B028481]

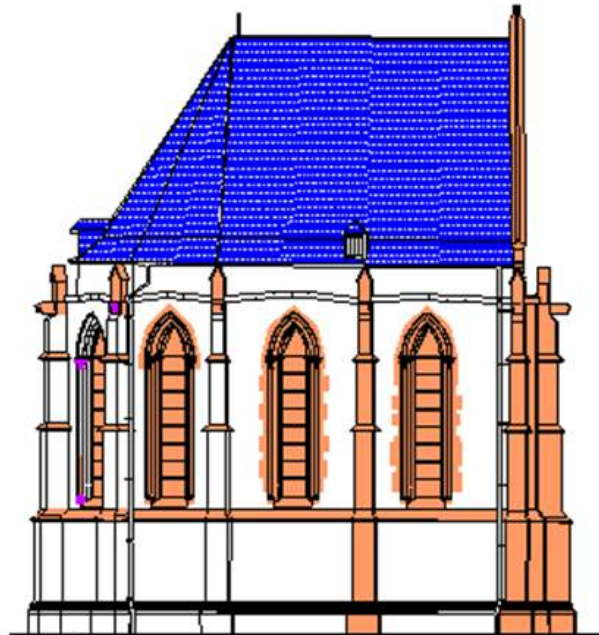
FACADE OUEST - WESTGEVEL

FACADE SUD - ZUIDGEVEL

FACADE ORIENTALE - OOSTGEVEL

FACADE NORD - NOORDGEVEL

LEGENDE

schematische weergave :
te verifiëren ter plaats e

- vernieuwd door arch. Auguste van Assche
- portaal door Louis de Curte,
herplaatst door arch. Auguste van Assche
- origineel sculpteerwerk
- origineel parement

De voorlopige oplevering van de restauratiewerken (zonder vloer, altaar ed.) vond plaats op 2 oktober 1896. (afb. 16)

Op 5 november 1897 gaf de gemeenteraad goedkeuring aan de aanbesteding van de keramiekvloer (uitbreiding aanneming Delit) en werd tevens goedkeuring gegeven aan de reconstructie van de muurschilderingen door L. Bressers-Blanchart. Ook de glasramen, waarover de Commissie in 1901 opmerkte dat men deze in overeenstemming diende te maken met het toen bereikte geheel door in de vensters een beglazing aan te brengen naar het voorbeeld van modellen uit het tijdperk van de constructie van het koor,²² werden kort nadien gerealiseerd. Men koos hierbij voor een klein geometrisch patroon dat goed paste bij het geheel.

De muurschilderingen werden uitgevoerd (1900) doch de keramiekvloer liet heel wat langer op zich wachten: deze was, men schrijft 1904, tot dan toe niet uitgevoerd meldt A. Cosyn.²³ Bovendien gooiden Cosyn, wiens gids en andere publicaties wijd verspreid werden, nog wat kolen op het vuur door toen over de restauratie te schrijven:

‘L’état a pris à sa charge une somme de 13.558 fr., et la fabrique d’église, 10.942 fr., à la condition qu’elle ait à perpétuité l’accès et l’usage de la chapelle. Par contre, elle est chargée de la meubler et de l’entretenir. En résumé, nous avons aux prix de 60.000 à 70.000 fr., un monument tout à fait mutilé, retapé, affreusement peinturluré à la Saint-Luc et dépouillé de son antique mobilier’.

Op 13 juli 1904 stuurde de Koninklijke Commissie een project van een altaar (getekend door Van Asche?) naar Cooreman, de nieuwe deken van Laken, met de vraag of dit zo voor hem goed was. We mogen daarbij natuurlijk niet vergeten dat Van Asche, zij het op gevorderde leeftijd, lid was geworden van de KCM (1895) en dat een nieuw kerkontwerp (Houdrémont) van deze architect door diezelfde Commissie als model werd opgenomen in haar bulletin.²⁴ Het is dus duidelijk dat de bejaarde architect toen op heel wat medestanders kon rekenen in de Commissie.

Op 16 augustus 1904 vroeg de kerkfabriek aan het gemeentebestuur de goedkeuring voor respectie-

velijk het altaar, de sacristiekast, de afsluitdeur van de vroegere sacristie (muurkast) en het tochtportaal. De prijzen waren gebaseerd op de voorstellen van de Firma Charles Temperman, rue Gallait 168, Bruxelles. Op het altaar zou een kopie van het beeld van O.L.Vrouw van Laken worden geplaatst.²⁵ In feite was Charles Temperman een beeldhouwer die leerling was geweest van de Sint-Lucasschool te Gent en die eveneens gildebroeder was van het Gilde van Sint-Lucas en Sint-Jozef in de jaren 1892 en 1895.²⁶

De gemeente heeft naar alle waarschijnlijkheid het voorstel ‘Temperman’, via de provincie naar de Commissie gestuurd ter beoordeling. Zo schreef de Commissie op 16 december 1904 dat ze wel haar akkoord kon geven voor het altaar, de sacristiekast en de deur in de doorgang maar niet voor het tochtportaal. De Commissie vroeg dat hiervoor, merkwaardig genoeg, een nieuwe studie zou worden gemaakt en wel door de architect die de kerk heeft gerestaureerd!

Het lange aanslepen van de zaak maakte dat het conflict tussen de gemeente en de kerkfabriek stilaan terug escaleerde. Uiteindelijk stelden op 22 maart 1905 de gemeente en de kerkfabriek elk een expert aan die samen een staat van bevinding moesten opmaken van het gebouw. Dit plaatsbezoek dat uitgevoerd werd voor de gemeente door J. de Permentier en voor de kerkfabriek door Ch. Thomisse werd uitgevoerd op 28 juli 1905 om drie uur in de namiddag. Wat het exterieur betreft was de schade redelijk beperkt. Zo bleek dat de tegels in blauwe hardsteen van het voetpad voor het koor alle waren losgekomen. Aan het toegangsportaal van De Curte was kleine schade zoals een afschilfering aan de linkersokkel en het ontbreken van een drakenhoofdje linksboven. Aan de westelijke gevel was de regenpijp losgekomen. Aan de apsis was de linkerzijde van een vensteromlijsting aan het loskomen. Op het dak waren enkele leien verdwenen. In het interieur echter waren de zaken erger gesteld. Vooral de muurschilderingen bleken erg geleden te hebben van het vochtige klimaat binnenin .

Uiteindelijk nam de kerkfabriek op 1 oktober 1905 zijn intrek in de kapel, met dien verstande dat men

er op wees dat alle door de experts vastgestelde schade ten laste bleef van de gemeente.

Uit een opname (glasnegatief 1e kwart 20e eeuw?)²⁷(afb. 16) blijkt dat alles toch grotendeels in orde kwam. We zien een volledige vloer, een gepolychromeerd stenen altaar met daarop onder een baldakijn de kopie van de Lakense *Sedes Sapientiae* en een neogotische deur in de vroegere doorgang naar de sacristie. Verder zijn er kerkstoelen en heiligenbeelden opgesteld die aangeven dat deze

ruimte toen als bidplaats werd benut. De muurschilderingen vertonen hier en daar vlekken en het is vooral in het onderste damast dat er heel wat vochtdoorslag valt waar te nemen.

Voor zover we weten werden er sindsdien en tot 2009 geen restauratiewerken meer uitgevoerd aan het gebouw.

Afb. 16 Interieur © KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B009434

Afb. 17 Intrieur, 1942 [© KIK-IRPA, Brussels (Belgium), cliché B028484]

BIJLAGE : TRANSCRIPTIE VAN EEN RAPPORT OVER DE BOUWFYSISCHE TOESTAND VAN DE OUDE KERK IN 1891 door S. E. Dutart ,S. Becker, S. Kindt

Bron: *Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken , Archives ecclésiastiques du Brabant, supplément Archives de l'état Région de Bruxelles-Capitale, 36143*

Conformément à l'ordonnance déterminant notre mission, nous avons, dans ce qui précède, décrit l'état de l'ancienne église de Laeken; nous avons en même temps relaté les recherches et les constatations que nous avons faites pour parvenir à déterminer les causes des crevasses et lézardes qui sont récemment produites dans la dite église, comme nous le prescrit l'ordonnance dont il s'agit. Celle-ci nous prescrit encore de dire si les bâtiments menacent ruine et signaler les mesures à prendre pour empêcher de nouvelles dégradations ou pour mettre ces bâtiments à l'abri de ruine.

Les crevasses et les lézardes récentes sont en très-petit nombre relativement aux anciennes; elles sont dues, d'après nous, à la nature du sol sur lequel l'église est fondée, à la vétusté et à la mauvaise qualité des maçonneries, ainsi qu'à l'état d'abandon dans lequel l'édifice a été laissé pendant longtemps.

En effet, dans leurs rapports au bourgmestre, des 27 et 28 janvier 1884 (bulletin communal de Laeken du 5 février 1884) l'inspecteur du cimetière et le directeur des travaux signalent le très mauvais état de la toiture et des détériorations très sérieuses à l'intérieur des bâtiments, alors déjà, le sol est jonché de débris qui se détachent des voûtes.

D'autre part, le bulletin communal du 29 juillet 1884, nous apprend que les ardoises de la toiture ont été enlevées en exécution d'une délibération prise le 31 janvier précédent par le conseil communal.

Les travaux de restauration de l'église n'ayant été commencés qu'au mois d'Août 1887, les voûtes qui couvrent le chœur, la nef et le transept, sont restées exposées plus de trois ans à toutes les intempéries, après en avoir déjà subi les atteintes pendant un temps plus au moins long.

Par suite du mauvais état des toitures, la pluie tombait directement sur les voûtes, s'accumulait dans les creux de celles-ci, au-dessus des piliers, supports de la tour, et contre les murs d'enceinte et s'infiltrait ensuite dans les maçonneries. On sait combien ces infiltrations sont funestes aux maçonneries, principalement pendant l'hiver, surtout lorsque le mortier est de médiocre qualité, comme c'est le cas pour la vieille église de Laeken.

En outre les eaux pluviales tombées sur les voûtes et par les fenêtres dépourvues de fermeture, ont, à certains moments, détrempe le sol même de l'édifice.

Cette action de l'eau pluviale sur le sol s'était déjà produite à l'extérieure de l'église, le long des fondations, lorsque l'écoulement se faisait par les gargouilles de la toiture, depuis que celle-ci a été réparée, le même fait s'est reproduit comme nous l'avons constaté et relaté dans la première partie du présent rapport: nous avons vu jaillir une source à la base même de la fondation du pilier et nous avons eu la preuve que cette source provenait de l'eau pluviale déversée à proximité de ce pilier par une gargouille placée au bas du versant ouest de la toiture. A la base du pilier D, au contraire, le terrain était parfaitement sec. L'orientation de ce pilier à l'est explique et justifie cette différence.

Or le limon sur lequel sont assises les fondations s'amollit lorsqu'il se trouve en contact avec l'eau et sa compressibilité augment de beaucoup. Il est de règle que la base des constructions établies sur un sol argilo-sableux comme celui-la, ne doit pas avoir à supporter, dit Monsieur le professeur Boudin, un poids supérieur à 2 kgmes 500 par centimètre carré si l'on veut assurer la stabilité de la construction.

Or il résulte des calculs auxquels nous nous sommes livrés que cette charge est de beaucoup dépassée au pied des deux colonnes et des deux piliers qui portent la tour de l'église.

Le fondement des colonnes présente, sur la base de celle-ci, une saillie de soixante centimètres sur une hauteur d'un mètre vingt-et-un centimètres.

En admettant que cette saillie produit tout son effet utile, c'est-à-dire que la maçonnerie en moellons plus au moins ronde n'ait pas elle même cédé sous l'effet de la charge, la charge sur le sol, à la base du fondement, serait d'environ cinq kilogrammes par centimètre carré.

Sous les piliers, à l'entrée du chœur, la pression atteint encore onze kilogrammes par centimètre carré.

Cette forte différence des pressions sur le sol au droit des colonnes et au droit des piliers, explique que ceux-ci soient descendus par rapport aux colonnes, comme tendent à le faire admettre les constatations relatées dans la première partie de notre présent rapport en signalant les différences de niveau qui existent entre les naissances des voûtes supportées par ces piliers et ces colonnes.

Toutefois, une autre constatation semble en contradiction avec les précédentes, puisque la tour aurait du suivre la descente des piliers et s'incliner vers le sud, s'incline au contraire vers le nord.

C'est là un fait curieuse dont on pourrait peut être trouver l'explication en remontant aux diverses époques de construction et de la reconstruction de l'église, la poussée du vent peut aussi ne pas être étrangère. Mais il nous paraît inutile de nous livrer à ces recherches, très difficiles à cause de la grande ancienneté de l'édifice.

Il suffit que nos constatations que les mouvements de l'édifice s'expliquent aisément par la nature du sol sur lequel il est fondé et par les circonstances qui ont du, à certain moment diminuer la solidité de ce sol.

Bien qu'au droit des murs du transept et du chœur, les pressions sur le sol soient moins fortes que celles que nous avons indiquées pour les piliers supportant la tour, les mouvements qui se sont produits dans ces murs peuvent s'expliquer par l'inégalité de ces pressions et surtout par l'inégalité de l'état du sol résultant de ce que celui ci est plus exposé aux intempéries et à l'humidité en certains points qu'en d'autres points, le proche voisinage des fosses creusées pour les morts est une circonstance dont il faut aussi tenir compte.

Tout ce que nous venons de dire s'applique en même temps à l'examen des causes des crevasses récentes et des crevasses anciennes. Tout le monde sait en effet, combien il est difficile d'empêcher que d'anciennes crevasses se rouvrent dans le cas qui nous occupe, il n'a que nous sachions, été pris aucune mesure pour mettre fin aux mouvements de l'édifice.

La reconstruction de la toiture a empêché les eaux pluviales de continuer à tomber dans l'intérieur de l'édifice, mais elle n'a pas arrêté les effets que ces eaux produisent à l'extérieur.

Quant aux deux nouvelles façades dont nous avons parlé en décrivant l'état de l'église, elles n'ont eu d'autre résultat que de former des ouvertures laissées béantes par suite de la démolition de la nef principale et de l'église romane.

Déjà ces nouvelles façades elles-mêmes ont été entraînées dans les mouvements que subit encore aujourd'hui le corps de l'église.

La profonde déchirure que sillonne le mur de la tour et s'élève presque au droit du nouvel portail, atteste qu'il s'est produit des mouvements dans cette partie de l'église avant la construction du dit portail.

Quant aux légères lézardes de la nouvelle façades érigée à l'extrémité du transept, vers l'Est, elles peuvent provenir en partie du tassement des matériaux employés à cette construction et de la voûte en arc surbaissé qui couvre le porte d'entrée.

Les disjonctions survenues dans les corniches aux façades (vers le nord), du transept, depuis la restauration de ces corniches, se peuvent s'expliquer que par l'entraînement de celles-ci dans le mouvement général de l'édifice.

Le mouvement très accusés des voûtes et des façades du transept vers le nord ont été tout spécialement provoqués par la descente de la tour et de ses supports.

En ce qui concerne le point de savoir si les bâtiments menacent ruine, nous sommes d'avis que certaines parties de ces bâtiments telles que les contreforts déjà démolis en partie, des pierres en surplomb, sont exposées à tomber et doivent être démolies sans retard, les voûtes intérieures du transept se sont disloquées et affaissées à un point tel qu'il devient dangereux de circuler au dessus ou en dessous; elles doivent donc également être démolies dans le plus bref délai, ainsi que les arcades surmontant les baies des portes qui donnent accès au transept par la façade principale.

Les voûtes de la nef et du chœur devraient être réparées, mais elles ne menacent pas ruine.

Les murs de l'édifice en général sont fort délabrés et disloqués mais ne semblent pas devoir s'écrouler immédiatement, toutefois étant données les influences auxquelles ils sont soumis, leur état de vétusté, les crevasses qui y existent et la nature du sol, nous pensons que leur existence dans cet état ne peut plus avoir qu'une durée limitée. Bien que lézardés les

murs de la tour sont encore solides et le hors plomb constaté n'est pas de nature à en compromettre la stabilité si le sol ne continue pas à se dérober sous leur poids.

En ce qui concerne les mesures à prendre pour empêcher de nouvelles dégradations ou pour mettre les bâtiments à l'abri de la ruine, elles comportent une série de travaux très importants, dans le détail desquels il nous paraît impossible d'entrer sans dépasser le but de l'expertise provoquée par la demanderesse.

Une partie des maçonneries devraient être démolie et reconstruite; d'autres parties devraient être restaurées avec le plus grand soin, de façon à arrêter la désagrégation qui s'y produit; des ouvrages devraient relier entre eux la plupart des murs; le sol sous les fondations devrait être mis à l'abri de l'humidité et des intempéries; les fondations mêmes des piliers et colonnes supportant la tour devraient être consolidées de façon à répartir les pressions sur de plus grandes surfaces du sol.

Notre mission étant terminée, nous avons clos et signé le présent rapport à Bruxelles, le seize juillet mil huit cent nonante-et-un.

EINDNOTEN

AFKORTINGEN

RAB. Rijksarchief Brussel

S.A.B Stadsarchief Brussel

Alle historische informatie waarvan de bron niet concreet vermeld wordt, is afkomstig uit de studie: Marcel Celis, Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwvoorplein Laken, Brussel, 1994.

2. Over dit portiek lees : Houtstont in Laken, Tafofiel 51, Juni 2022.

3. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6142, Kopie Brief Koninklijke Commissie 5797 (28 augustus 1873).

4. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6142, Kopie Brief Koninklijke Commissie 5797 (16 februari 1876).

5. A. Cosyn, Laeken ancien et moderne, Bruxelles 1904, p. 52.

6 RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken , 3 6142, Brief van Gemeentebestuur (Burg. Bockstael) aan gouverneur.

7. De bestemming als klein bedehuis kwam hierbij blijkbaar te vervallen.

8. Th. Luyckx, Politieke geschiedenis van België I , van 1789 tot 1944, Amsterdam/Brussel 1977, p. 174-176.

9. Volgens Maere werd Reussens tot effectief lid van de Commissie gepromoveerd onder impuls van de katholieke regering: 'Avant lui les partisans des Ecoles Saint-Luc avaient été soigneusement exclus', zie hiervoor: H. Stynen, De onvoltooid verleden tijd, Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835 –1940, p.375-376.

10. Louis Coenraets was leerling-architect bij de Commissie van 1852 tot 1853. Een naamgenoot Henri Coenraets was leerling-architect van 1882 tot 1885. H. Stynen, op. cit. , p. 342. We vermoeden dat het mogelijk gaat om Louis Coenraets aangezien deze een ervaring had met kerkhofprojecten. Hij

was nl. samen met Edmond Le Graive in 1877 auteur van het vijf hectaren grote kerkhof van Elsene, zie hiervoor: M. Celis, Le cimetière d'Ixelles, Brochure Journées du patrimoine, 2005, p. 2.

11. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6143. Brief van 16 november 1885.

12. L'Ancienne Eglise de Laeken, in: Le patriote illustré, Brussel, 26 augustus 1888, p. 412.

13. A. Cosyn, op. cit. p. 52.

14. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6143. Brief van 3 maart 1889.

15. Dit is een vereenvoudigde voorstelling van zaken. Op basis van de huidige meer verfijnde meettechnieken blijkt het grensdragvermogen van zandige leem ter hoogte van de toren van de hoofdkerk op ca. 22 kg/cm² te liggen! Het grensdragvermogen was dus zeker niet bereikt, wat evenwel het risico op differentiële zettingen niet uitsluit. De huidige scheuren onder afzaten van de eerste travee aan de Noord- en de Zuidzijde van het koor is dan ook een oude structurele barst die getuigt van deze problematiek. Zie hiervoor K. Breda, e.a., Bijdrage tot de kennis van de geschiedenis, de constructiewijze en de restauratieproblematiek van de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Laken, Brussel, 2002, p. 81.

16. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6143. Brief van 28 november 1894.

17. I.p.v. conservatie, zoals ook in Laken het geval was ,breidde ze uit tot een zo precies mogelijke reconstructie als eindresultaat. De muurschilderingen werden pas ontdekt in 1895 , de restauratie ervan werd goedgekeurd in 1897 en de uitvoering werd geëindigd in 1900.ODIS , Collectief Bressers URI:<https://id.erfgoed.net/personen/10154>. Specifiek voor Laken . Anna Bergmans , Middelieuwe Muurschilderingen in de 19de eeuw, Leuven 1998, p.181 -182.

18. Een midden 19de-eeuwse lithografie van J. Hoolans, opgenomen in het werk van Cosyn van 1904, toont het monumentale barokke portiekaltaar met in het midden een rondboognis met daarin het beeld van O.L.Vrouw van Laken.

19. A. Van Assche, die ook les gaf aan de Sint-Lucasschool in Gent, restaureerde een honderdtal kerken. Van zijn hand zijn de reconstruerende restauraties van o.a. de O.L.Vrouwe van Pamelekerk te Oudenaarde en van de O.L.Vrouwekerk te Deinze. Zijn inleiding op de lotgevallen van de Van Pamelekerk geven goed zijn mentaliteit weer: 'L'église de Pamele fut fermée [Franse Revolutie], déclarée bien national et vendue aux enchères. Pendant les premières années de ce siècle, elle servit successivement de magasin de charbons, de prison aux Anglais et d'ambulance aux armées alliées. Rachetée par quelques personnes pieuses après la tourmente révolutionnaire, l'église fut restaurée ou plutôt travestie dans le goût du premier Empire: les colonnes entourées de massifs de maçonnerie devinrent des piliers carrés; les arcs ogivaux se transformèrent en arcs plein cintre; le triforium à lancettes devint roman; le tout fut soigneusement plâtré et badigeonné, et le monument gothique du XIIIe siècle prit un faux air de basilique. Des écrivains estimables et des archéologues de mérite la virent en cet état: il n'eurent ni le temps, ni les moyens de faire des sondages, et ils la rangèrent dans la classe hybride et mal définie des églises de transition. Aujourd'hui que le monument est débarrassé de tous ces enlaidissements postiches, l'erreur n'est plus possible, l'église de Pamele est de style ogival primaire.', zie: A. Van Assche, L'église de Notre Dame de Pamele à Audenaarde, Société de St Augustin Bruges-Lille, s.d., p. 2.

20. S.A.B., I.F., H 152.

21. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6143, Procès verbal, A. Van Assche.

22. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6143, verslag Koninklijke Commissie van 31 juli 1901.

23. A. Cosyn, op.cit., p. 53.

24. H. Stynen, op.cit., p. 382.

25. RAB, Inventaire des archives de la paroisse Notre-Dame de Laeken, 3 6143, Brief kerkfabriek aan gemeentebestuur 16 augustus 1904 met voorstel Ch. Temperman 12 jan 1904.

26. J. Van Cleven, Bijlage Sint-Lucasteliërs in de plastische kunsten en de toegepaste kunst, in: De Sint-Lucasscholen en de Neogotiek, 1862-1914, Leuven, 1988, p. 374. Temperman was een medestander van Van Assche en het is dus meer dan waarschijnlijk dat hij voor zijn voorstel steunde op ontwerpen van deze laatste.

27. Bewaard in KIK, cliché nr. B 9434.

Foto's Linda Van Santvoort, mei 2022

Zicht op de oude kerk en het kerkhof [Ernest Salu I]

©Collectie Epitaaf– fonds Salu. Niet gesigineerd en niet gedateerd.

Een potloodtekening met zicht op de oude kerk bewaard in het archief Salu is—hoewel niet gesigineerd— ongetwijfeld aan Salu I toe te schrijven. Het standpunt van waaruit de tekening is gemaakt valt moeilijk te bepalen. Hoewel er vanuit het atelier en het woonhuis Salu zicht is op het kerkhof, komt dat niet overeen met wat hier in beeld is gebracht. In de uitkijken vanuit de woning en het atelier is het zicht op de ‘nieuwe’ Onze-Lieve-Vrouwekerk beeldbepalend en het valt op dat Salu die kerk hier volledig uit beeld laat.

Salu wilde een maximaal zicht op de oude kerk—die in deze tekening duidelijk de ‘hoofdrol’ speelt—en haar omgeving maar voegt ook het Leopold I monument (1880) in het park van Laken toe (links bovenaan). De kerk is omgeven door een veelheid aan graftekens waarin alleen het mausoleum van La Malibran (vlak vóór het koor) duidelijk te herkennen valt. Dit zijn geen toevallige keuzes; met het Leopold I monument wordt de nabijheid van het Koningshuis gesuggereerd. Salu zelf ontwierp in 1880 het Washer monument waarvan de pinakel-vorm nadrukkelijk verwijst naar dat Leopold I monument. Met wat inspanning kunnen we uiterst rechts op de tekening zelfs het graf van de Washers herkennen. Wat het Malibran mausoleum betreft, daarvan weten we dat Salu er een bijzondere band mee had. Het beeld van La Malibran was een meesterwerk van zijn leermeester Guillaume Geefs en Salu ontfermde zich ook over het onderhoud van het mausoleum.

De kerk zelf is nog in de toestand van vóór de afbraak van vieringtoren en transept. Deze tekening moet dus nog voor 1894-96 gemaakt zijn.

Dit document is de zoveelste bevestiging van de sterke band van de Salu’s met het nabijgelegen Kerkhof.

Ruim eeuw na hun dood krijgen 599 Belgen op vergeten begraafplaats uit WO I een naam.

Website VRT-Nieuws, 3 februari 2022

Een glooiing in het landschap en enkele verweerde bakstenen in de grond, dat zijn de enige zichtbare tekens die de laatste rustplaats van 599 Belgen in *Neuville Sous Montreuil* verraden. Onze landgenoten trokken 107 jaar geleden vanuit de Westhoek naar de abdij van deze Franse gemeente. Een gedenkplaat enkele honderden meters verderop geeft sinds kort deze overleden landgenoten weer een identiteit, een naam. “Het bord staat aan de inrijlaan van de abdij”, zo vertelt heemkundige Joris Saerens. Men had het bord graag bij de begraafplaats gezet, maar de betrokken boer die eigenaar is van het land ligt dwars. De abdij deed eerst dienst als Frans militair hospitaal maar in 1915 stelden de Fransen de abdij ter beschikking van de Belgische regering, die er een groot hospitaal in onderbracht: ook vluchtelingen en een schoolkolonie met wezen en kinderen die gescheiden waren van hun ouders vonden er een onderkomen. De abdij werd zo een klein Belgisch dorp, waar tijdens de oorlogsjaren gemiddeld 700 tot 1.000 mensen verbleven. Er werkten een honderdtal dokters, verpleegsters en werklieden, en er was een eigen bakker, klompenmaker, schrijnwerker, kruidenier en naaiatelier. Belgische kloosterzusters gaven er onderwijs. Ongeveer een tiende van de vluchtelingen die er verbleven, stierven tussen april 1915 en april 1919. Tyfus was de voornaamste doodsoorzaak, maar ook oorlogsverwondingen, ouderdom en Spaanse griep eisten hun aandeel. Dankzij Annick Lefranc, jarenlang gidse in de abdij, kregen 599 mensen een naam opgeplakt na intensief zoekwerk in de archieven van de gemeente. Deze namen zijn nu vereeuwigd op een herinneringsbord aan de inrijlaan van de abdij. De boer laat zelfs geen bloementuil of pancarte toe. In de jaren '50 werden de witte kruisjes verwijderd en de graven werden verborgen onder een dikke laag aarde. Het enige wat overbleef was een betonnen sokkel waarop een groot kruisbeeld stond. Deze sokkel veroorzaakt nu de glooiing in het landschap. Dank zij het nieuwe bord krijgen passanten nog eens de boodschap mee dat hier een begraafplaats onder die weide ligt en de doden krijgen opnieuw een naam.

Munsterbilzen: boomstamgraf krijgt vaste plaats in de Onze-Lieve-Vrouwen-Tenhemelopnemingskerk.

Het Belang van Limburg, 28 januari 2022.

Bij opgravingen in 2006 werden naast de Hemelvaartkerk in Munsterbilzen meerdere boomstamgraven ontdekt. Slechts één exemplaar van een uitgeholde boomstam met skelet was in goede staat zodat het geconserveerd kon worden. Het boomstamgraf uit de 9de eeuw heeft sinds kort een vaste plaats gekregen in de Hemelvaartkerk van de gemeente. In de tentoonstellingsruimte is het boomstamgraf afgeschermd met een glazen deksel. Het conserveren van het graf nam ruim twintig maanden in beslag. “Nadat het boomstamgraf werd bovengedaald, na eeuwenlang onder de grond te hebben gelegen, begonnen zaden te groeien en was er zwamvorming”, zegt schepen Maike Meijers. “Met de juiste legering van gassen en luchtvochtigheid werd het 350 kilo wegende boomstamgraf in de museumvitrine geplaatst. Het is een uniek stuk erfgoed en van groot belang in het rijke verleden van Munsterbilzen.”

Franse onderzoekers ontdekken grafrot die 2.500 jaar verborgen bleef.

Het Laatste Nieuws, 4 maart 2022.

Franse speleologen hebben in Charente, een stadje in het zuidwesten van Frankrijk, een grafrot ontdekt die dateert uit de bronstijd (2200-800 voor Christus). De grot is meer dan een kilometer lang en er zijn sporen van menselijke activiteit gevonden van meer dan een millennium lang. Het labirint bleef 2.500 jaar verborgen, zo stellen de onderzoekers: er zijn menselijke en dierlijke resten gevonden die nog in perfecte staat zijn. De grafrot van meer dan een kilometer lang is ongeveer 3.000 à 4.000 jaar oud en is in perfecte staat. Er werden o.a. restanten gevonden van afdrucken van kindervoetjes in de modder. “De grot zou gebruikt zijn van de vroege tot de late bronstijd, en dat over een periode van ongeveer 1.300 jaar”, zo zei prehistoricus Jérôme Primault aan het Franse persagentschap AFP. “Naast de opvallende lengte van het complex, beslaat de site dus ook een groot stuk van de menselijke geschiedenis. Meer dan een millennium.” De ingang van de grot raakte zo’n 2.500 jaar geleden geblokkeerd, waardoor de grot afge-

sloten werd voor mens en dier. De onderzoekers vermoeden dat een natuurlijke oorzaak zoals een aardverschuiving de ingang afsloot, maar ze sluiten niet uit dat de grot opzettelijk afgesloten werd. In 2021 kon de mens voor het eerst de grot opnieuw betreden. Alles bleef zo in perfecte staat bewaard, twintig meter onder de grond. Dit alles geeft dus een duidelijke inkijk in de begrafenisrituelen uit de bronstijd. Er zouden al lichamelijke resten van zo'n tiental mensen ontdekt zijn. Ook vermoeden de speleologen dat mensen echt leefden in de grot. Er werden restanten van aardewerken potten en zelfs vuur ontdekt. Ook ontdekten de archeologen restanten van botten van dieren zoals varkens en ossen, dat zou een aanwijzing kunnen zijn van het feit dat mensen aten in de grot. Onderzoek kan nog jaren duren en om te voorkomen dat de vondsten zouden aangetast worden blijft de grot gesloten voor het publiek.

Gent: vijf ton menselijke resten krijgt een laatste rustplaats op Campo-Santo.

Het Laatste Nieuws, 10 maart 2022

De resten van honderden Gentenaars werden opgegraven tijdens de werken aan de Sint-Baafskathedraal. Een eerste lading van vijfduizend kilo beenderen kreeg vorig jaar al een permanente plaats op Campo Santo, de beroemde begraafplaats in Sint-Amandsberg. Daarvoor kocht de Katholieke Kerkfabriek drie grafkelders. Sinds kort prijkt er een gedenksteen op het graf, met de tekst "Hier rusten nu in de vrede van de Heer / allen van wie de eeuwige rust verstoord werd / door de bouwwerken in en rond de Sint-Baafskathedraal / 2019-2020". Het gaat om de botten waar geen verder onderzoek op moet gebeuren", zegt Ludo Collin, kanselier van het Bisdom Gent. "De identiteit van deze mensen is niet bekend, maar we vinden het toch belangrijk om er eerbiedig mee om te gaan." De overige skeletten volgen later: momenteel worden ze nog onderzocht. "De resultaten daarvan verwachten we in mei", zegt Collin. "Ik kon al de eerste bevindingen inkijken, en het is ongelooflijk boeiende materie. We kunnen er heel veel uit leren, onder meer over de leefomstandigheden en epidemieën uit die tijd."

Maldegem: archeologen vinden sporen van grafmonument van 3.000 jaar oud.

Website VRT-Nieuws, 30 maart 2022

In Adegem, bij Maldegem, hebben archeologen sporen gevonden van een bijzondere grafheuvel en ook twee grafurnen die dateren uit de bronstijd,

zo'n 3.000 jaar geleden. "We vermoedden dat hier iets zou liggen op basis van oudere luchtfoto's", zegt archeoloog Johan Hoorne. Al in de jaren '80 en '90 zijn er luchtfoto's gemaakt van enkele akkers in Adegem, bij Maldegem, die deden vermoeden dat er sporen van grafheuvels te vinden zouden zijn. "Dat is te zien aan verkleuringen in de bodem," legt archeoloog Johan Hoorne van De Logi & Hoorne bv uit. Het bedrijf deed opgravingen naar aanleiding van werken van Aquafin en vond er meer dan het verwachtte. "Eén van de eerste dingen die we vonden was een palenkrans met een greppel. Dat is typisch voor een grafmonument. Het zijn sporen van een grafheuvel, vrij uniek voor Vlaanderen." De heuvel zou tussen de 3.200 en 2.800 jaar oud zijn. Dat is jonger dan gewoonlijk. Hoe dat komt, moeten we nog uitzoeken." Het bleef niet bij die ene vondst. "Een honderdtal meter verder zijn we tot onze verbazing op twee grafurnes gebotst, ook uit dezelfde periode. We gaan die nu verder onderzoeken, onder meer om te weten te komen wie er begraven is", gaat Hoorne verder. De mogelijke mensenresten die nog in de urnen zitten, zullen verder onderzocht worden om een datering van de site te kunnen maken.

Merksplas: natuurbegraafplaats op voormalige landloperskolonie.

Website VRT-Nieuws, 25 april 2022

Merksplas gaat binnenkort een natuurbegraafplaats ontwikkelen op de site van de voormalige landloperskolonie. Daar zullen alleen assen kunnen verstrooid worden of begraven worden in een biologisch afbreekbare urne. Kisten begraven is er niet meer mogelijk. De natuurbegraafplaats in Merksplas komt midden in de bossen. Aan de landloperskolonie is een zone voorzien om overledenen te begraven, een deel is al gebruikt voor het begraven van voormalige landlopers en herken je aan de witte kruisjes: dat deel blijft onaangeroerd. De twee delen die nog vrij zijn gaan nu gebruikt worden om een natuurbegraafplaats in te richten.

Een klassieke begrafenis in een kist kan er niet meer, er komt een strooiweide, waar assen kunnen uitgestrooid worden en in het bos kunnen assen ook begraven worden in een biologisch afbreekbare urne die na enkele weken volledig is vergaan. Er is dan ook geen beperking op het aantal overledenen dat er een laatste rustplaats kan vinden. De plek zal niet al te veel van uitzicht veranderen: er komt wel een zitbank en er komt ook een bord met uitleg. Daarnaast komt er ook een gedenkzuil met naamplaatjes van de overledenen, want er mogen geen bloemen of andere gedenktekens achtergelaten worden, het moet natuur blijven.

Op 21 en 22 mei neemt Epitaaf u op sleeptouw door de graf galerij die al haar geheimen prijs geeft.

Inschrijven is de boodschap : zie p. 2 in deze tafofiel

COLOFON
Epitaaf vzw
Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 BRUSSEL (Laken)

<https://www.facebook.com/atelier.Salu/>

Heeft u een voorstel voor een bijdrage in de Tafofiel ? Een artikel dat verband houdt met funerair erfgoed?
Aarzel niet ons uw voorstel te doen via mail

 Volg ons ook op **facebook**